Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس يې پل په مرو ايرو نشته عالمه
آواره شيدا دخه دو نهي ملنګ وُ

آواره شيدا

دکاظم خان شيدا پر ژوند او کورنۍ نوې څېړنه

ليکوال

حبيب الله رفيع

۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب نوم : آواره شیدا

لیکوال : حبیب الله رفیع

خطاط : شهزاده هروي

خپرونکی : د امان کتاب خپرولو مؤسسه

د خپرېدو کال : ۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰ هـ ش

بسم الله الرحمن الرحیم

ترون

++++++++

دا روا بناد استاد کامل مومند

په نوم

چې د دوی عالمانه شکونه

د دي رسالي د رامنځ ته کېدو

سبب شول .

ح - رفیع

فهرست

سرلیک — مخ

سریزه ــــــــــ الف

لومړی څپرکی:

روایتونه او اټکلونه ــــــــــ ۱

دوهم څپرکی:

شکونه او ټکونه ــــــــــ ۷

دریم څپرکی:

سندونه او لاسوندونه ــــــــــ ۲۴

څلورم څپرکی:

تر لاسه شوې نتیجه ــــــــــ ۸۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

چې سایه کاندې مدام په سر دستړیو
«شیدا» شام د غریبۍ عجب عالم دی

کاظم خان «شیدا» د پښتو لوی شاعر و، د نازکخیالۍ او موشګافۍ له پلوه یې هنر بې سیاله او بې مثاله و او په دې ځانګړنه (خصوصیت) کښې د ده غوندې شاعر لا په پښتو کښې نه دی تېر شوی. خو لکه څرنګه چې شعر او فن ځلاند او معروف دي همدومره یې د ژوند څېره تته او تیاره ده؛ په ځوانۍ کښې له وطنه پردېس شوی او د خپل هنر د شګوفانۍ او غوړېدلو

(c) kitabton.com: The Digital Library

مووده يې په غربت، بېکسۍ او بې وطنۍ کښې تېره کړې ده ؛ دی له هېواده مهجور او له خپلوانو نه لېرې ؤ ، په گمنامۍ او گوښه گيرۍ کښې يې ژوند کاوه ، نه بل چا د ده د ژوند پېښې ليکلې او نه دده له دې چار سره مينه وه .

دا پېښه يوازې دده د ژوند په باب نه ده پېښه شوې بلکې د پښتو د زياتو شاعرانو ژوند پېښې تتې او ورکې دي او دا لوبه يوازې له پښتو اديبانو سره نه ده شوې بلکې د نړيوال (جهاني) ادب زيات شاعران او ليکوال د فن له نظره مشهور او معروف دی خو د ژوند پېښو له خوا نوموړکي او گمنام .

کله چې پښتو ليکونکي او ادب څېړونکي د شيدا ژوند ته متوجه شول دده پر مړينه تر يوې پېړۍ زيات وخت اوښتی ؤ ، د ژوند څېره يې نوره هم تته شوې وه ، د پېژندگلوۍ په پلونو يې د زمانې بادونو نورې دوړې هم ورووړې او دده يادونه يې گرجن کړي وو .

بيا هم پښتو ليکونکو په يوه خوله ويلي چې شيدا د افضل خان زوی ، د اشرف خان لمسی او د خان خوشحال خان ختک کړوسی دی . پوره يوه پېړۍ دا عنعنوي پېژندگلوي را روانه وه ، دقيق څېړونکي او عميق پښتو ليکونکي يې سند

روایتونه نشي قانع کولی نو څکه کله چې په ۱۹۷۴ع کال

د پښتونوماند محقق او وا ښاد دوست محمد خان کامل

مومند د افضل خان ختک مشهور کتاب « تاریخ مرصع »

خپراوهٔ هلته يې د کاظم خان هیڅ څښه نښانه ونهٔ موندهٔ،

شکونه ورته پیدا شول او پو ښتنې يې په ذهن کښې

وکرځېدې ، پهٔ دې بې سنده روایت يې شک وکړ او دا

يې پهٔ پټو سترګو تائید نهٔ کړهٔ چې کاظم خان د خوشحال خان

ختک کړوسی دی ؛ خپلې پوښتنې يې طرح کړې او موضوع يې

بحث ته وړاندې کړه ، بیا نو پهٔ موضوع تاوده بحثونه وشول

خو موضوع لاینحله پاتې شوه او داسې سندونه رامخ ته نهٔ

شول چې د دې عنعنوي روایت ټینګ ملاتړ وکړي او دا ثابته

کړي چې کاظم خان شیدا د خوشال خان ختک کړوسی دی .

زهٔ هم د پښتو دیوهٔ طالب العلم پهٔ حیث موضوع ور جلب

کړم او سره لهٔ دې چې د شیدا غوندې مهجور او آواره یم،

خاطرې پرېشان او ژوندې پاشان دی خو د خپل ذوق د

تسکین او د ځان بوختولو لهٔ پاره پهٔ دې برخه کښې

د سندونو پهٔ راغونډولو بوخت شوم او غواړم چې پهٔ دې

لیکنه کښې د خپلې څېړنې او ګروېږنې نچوړ وړاندې کړم ؛

زهٔ به هڅه کوم چې دا موضوع پهٔ داسې سندونو متکي

کړم چې یوازې خیزه شي او دا ثابته کړي چې کاظم خان د خوشال

خان ختک کړوسی دی که نه ؟

لهٔ لوی خدای نه پهٔ دې لاره کښې توفیق غواړم او د ځان لهٔ حاله سره ور د شیدا دا بیت را غبرګوم :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خوشته دی ولې بې خونده دی !

پهٔ مینه
حبیب الله رفیع
پېښور، کوز تاکال
۱۹۸۷/۱۰/۲۱ ع
۱۳٦٦/۷/۲۹ هش
۱۴۰۸/۲/۲۹ هق

لومړی شپږکی

روایتونه او اټکلونه

اوس یې پل په مړو ایرونشته عالمه
آواره شیدا د خټې دونهې ملنګ و

لومړني هغه کتابونه چې کاظم خان شیدا د افضل خان خټک زوی، د اشرف خان هجري لمسی او د خوشال خان خټک کړوسی ګڼي: د ریټي حیات خان «حیات افغانی»، د شېرمحمد خان ګنډه پور «خورشید جهان» او د انګریزي ختیځپوهانو او رټي «پښتو ګرامر» او د پلاوډن د «کلید افغاني» انګلیسي ژباړه دي (۱) خو دوی یوهٔ هم د خپلې دې خبرې لهٔ پاره ترجمان وړاندې سند نهٔ دی ښودلی او بې بنسټه ودانۍ یې کړې ده.

کله چې نیمه پېړۍ (صدۍ) پخوا پهٔ افغانستان کښې پهٔ

پښتو ادب څېړني پيل شوي ، افغاني څېړونکو او پوهانو هم همدا روايات را نقل کړل . اروا ښاد علامه عبدالحي حبيبي په « پښتانه شعراء » (۲) ، پوهاند صديق الله رښتين « د پښتو ادب په تاريخ » (۳) او عبدالرؤف بېنوا « د کاظم شيدا په ديوان » (۴) کښې دا خبرې رااغبرګې کړې .

په صوبه سرحد کښې هم د پښتو محققينو د همدې روايت پيروي وکړه ، د روند محقق همېش خليل په « ديوان کاظم خان شيدا » (۵) ، ډاکټر انوار الحق په « ديوان کاظم خان شيدا » (۶) او ښاغلو رضا همداني او فارغ بخاري په « تاريخ ادبيات سرحد » (۷) او نورو ليکوالو هم په خپلو مقالو او ليکنو کښې دا روايت وپاله .

اروا ښاد استاد کامل مومند چې د « تاريخ مرصع » په سريزه کښې ددې روايت په برخه کښې شکونه او پوښتنې را منځ ته کړې (۸) بيا هم يې اثره پاتې شوې او د افغانستان او صوبه سرحد محققينو هماغه زړه لاره وپالله او يې له دې چې کوم شک وښيي شيدا يې د خوشال خان خټک کړوسی وباله . په دې برخه کښې د دوو مهمو کتابونو يادونه ضروري ده چې د تاريخ مرصع تر څېړېدو وروسته يو په کابل او بل په پېښور کښې خپور شوی دی ؛ « فرهنګ ژبان و ادبيات پښتو » د ځوان محقق ښاغلی زلمي هېواد مل

اثر چې د پښتنو شاعرانو لند خو مطلبي ژوند لیک دی

په همدې روایت ولاړ دی (۹) او « روحي ادب » د پروفیسر

محمد نواز طائر تألیف چې د پښتو ادب په نوي طرز کښې

تاریخ دی، دا تاریخ هم همدا روایت را اخلي (۱۰) .

پوهاند عبدالشکور رشاد یوازینی سړی دی چې د

اوو ابناد استاد کامل شکونه او پو ښتنې یادوي او په

خپله کومه پریکړه نه کوي (۱۱) .

د روایاتو لنډیز :

د شیدا ژوند څېړونکو په یادو شوو آثارو کښې

د ده د ژوند خاکه داسې جوړه کړې ده :

کاظم خان شیدا د پښتو د مشهور لیکونکي افضل خان

ختک زوی، د پښتو د نامتو شاعر اشرف خان هجري لمسی

او د پښتو ادب د نومیالي پلار خوشال خان ختک کړوسی دی

د ۱۱۳۵ - ۴۰ هـ ق کلونو تر منځ زیږېدلی دی .

څه وخت چې د ده پلار وفات شو نو د ده مشر ورور

اسدالله خان د مشرۍ دستار په سر کړ او د خپل اقتدار

د قیام او استحکام له پاره یې چې خپلو ورونو او نورو خپلوانو

ته کوم ناشوني حالات پیدا کړل کاظم خان شیدا په هغې

خوښ نه ؤ ان چې احتجاجاً د خپلې برخې جایداد نه هم تېر

شو ؛ پر اسدالله خان تر ټولو ورونو نه کاظم خان زیات

ګران وُ ، دده په بدګمانۍ چې پوه شو نو دده له زړه نه یې د هر راز شکونو د لرې کولو هڅه وکړه او حتیٰ دده ته یې نوره ځمکه هم وروبخښله او د تره لورېې هم ورته په نکاح کړه خو څرنګه چې کاظم خان د خوشال خان د زامنو او لمسيو زبون حال دخپل پلار له لاسه ليدلی وُ نو ځکه د اسدالله خان له خوا مراعات او بخشش د هغه شکونه نور هم زيات کړل ..... کاظم خان شیدا خپل کور کلی پرېښود ، له خپلوانو خصوصاً خپل ورور اسدالله خان نه ډېر خپه وُ .

شیدا لومړی کشمیرته ولاړ ، هلته یې زده کړې وکړې او کله یې چې څه زده کړل سرهند شریف ته ولاړ او په پای کښې رامپور ته ولاړ چې هلته د نواب فیض الله خان پښتون رياست وُ او نور ډېر پښتانهٔ هم دلته ودان وو ؛ نواب دی د میاشتې په زر روپۍ په ملازمت کښې واخیست .

دده ورور اسدالله خان بيا هم دده در او ستلو کوښښ وکړ ، دوستان به يې پسې لېږل راليږل خو ده د هغو نهٔ منل . څهٔ موده پس اتفاقاً شیدا لهٔ خپلو هندي ملګرو سره د سېل له پاره تر حسن ابدال راغلی وُ او چې خپلوان يې پرې خبر شول پسې ورغلل خو چې

هر څو منتونه یې ورته وکړل شیدا سرای ته راننی .

کاظم خان شیدا په سرهند شریف کښې د نقشبندي طریقې د پیر غلام معصوم مرید ؤ . ده په ۱۱۸۱ هـ ق کال د محمدي صاحبزاده په غوښتنه خپل دیوان ترتیب او د خپل ورور په وساطت یې محمدي صاحبزاده ته وړاندې کړ .

د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ د یوې قلمي نسخې په حاشیه د یوه نا معلوم شاعر له خوا د « دل نظیر » له جملې څخه راایستل شوی چې ۱۱۹۴ هـ ق کال دی . وایي چې دی په رامپور کښې مړ شو خو لږه موده پس یې خپلوان ولاړل او د ده نعش یې سرای ته راووړ (۲) .

پایلیکونه (حواشي) :

(۱) اروا ښاد استاد کامل مومند ، د تاریخ مرصع سریزه ۴۰ مخ ، ۱۹۷۴ ع ، یونیورسټی بک ایجنسي ، پېښور . گلشن روه ، د پوهاند عبدالشکور رشاد سریزه ، ۷۲ مخ ، ۱۳۵۶ هـ ش = ۱۹۷۷ ع کال ، د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت ، کابل .

(۲) اروا ښاد پوهاند عبدالحی حبیبي ، « پښتانه شعراء » لومړی ټوک ، ۲۵۹ مخ ، ۱۳۲۰ هـ ش = ۱۹۴۱ ع کال ، پښتو ټولنه ، کابل .

(۳) پوهاند صدیق الله رښتین، «دپښتو داب تاریخ»، ۸۰ مخ، ۱۳۲۵ هـ ش = ۱۹۴۶ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۴) «د کاظم شیدا دیوان»، د عبدالرؤف بېنوا سریزه، لومړی مخ، ۱۳۳۰ هـ ش = ۱۹۵۱ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۵) «دیوان کاظم خان شیدا»، د همېش خلیل سریزه، «ط» مخ، ۱۹۶۵ ع کال، ادارهٔ اشاعت سرحد، پېښور.

(٦) «دیوان کاظم خان شیدا ـ معه اردو ترجمه» ۳۷ مخ، یونیورستي بک ایجنسي، پېښور.

(۷) رضا همدانی ـ فارغ بخاري، «تاریخ ادبیات سرحد» پېښور.

(۸) د «تاریخ مرصع» سریزه، لهٔ ۴ مخ څخه تر ۴۹ مخ پورې.

(۹) زلمی هیوادمل، «فرهنګ زبان وادبیات پښتو» لومړی ټوک، ۲٦۱ مخ، ۱۳۵٦ هـ ش، ۱۹۷۷ ع کال، د ښوونې او روزنې وزارت، د تالیف او ترجمې ریاست، کابل.

(۱۰) پروفیسر محمد نواز طائر، «روهي ادب»، دوهم ټوک ۱۰۳ مخ، ۱۹۷۸ ع کال، پښتو اکېډمي، پېښور.

(۱۱) ګلشن روه، د پوهاند رشاد سریزه.

(۱۲) دا روایات لهٔ یا دو شوو کتابونو نه په ګډه را استخراج شوي چې یو د بل بشپړوونکي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

شکونه او تکونه

بې سوختنه یې مردن دی لکه شمع
د شیدا طور یوڅه مشکل پسند دی

کله چې اروابناد استاد کامل مومند د تاریخ مرصع د متن او حاشیو تر بشپړتابه وروسته په ۱۹۷۴ع کال کښې په دې کتاب سریزه لیکله نو څرنګه چې د کتاب په متن کښې یې د افضل خان خټک په زامنو کښې د کاظم نوم نه ؤ لیدلی او هم د کاظم خان شیدا په دیوان کښې د پلار په مړینه دوې قطعې راغلې وې چې باید د افضل خان د مرګ نېټې ترې راوتلې وای، له دې کبله چې ده هېڅ داسې باوري شهادت و نه موند چې کاظم خان شیدا

دې د افضل خان زوی وی نوځکه یې د اقطعې هم د افضل خان د مړینې و نه بللې او خپل شکونه او پوښتنې یې په لاندې ډول یاد کړل :

۱- په تاریخ مرصع کښې زموږ د مؤرخ افضل خان د زامنو په نامو کښې چې یې یاد کړي دي د محمد کاظم ، کاظم خان شیدا یا شیدا نامه چېرې نه ده راغلې .

۲ــ د کاظم خان شیدا په کښو تاریخي قطعو کښې یوه د دوو ورونو فتح الله او الله نور په مړینې ده چې کال یې « آهاد قلوب غم » (۱۱۸۹) ښیلی شوی دی ، په مقدمه کښې یې د محمد عابد خان نوم هم په طور د خپل ورور اخیستلی دی ، له دغو درې واړو نامو یوه هم په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د زامنو په نامو کښې تر نظره نه راځي .

ترڅو چې د دغو خبرو او مشکلاتو تعلق دی نو که افضل خان په ۱۰۷۵-۷۶ هـ ق کال کښې زېږېدلی وه نو په شوال ۱۱۳۶ (*) هـ ق کښې چې تر هغې مودې یې په تاریخ مرصع کښې حالات راوړي دي به د شپېتو یو شپېتو کالو وه نه خو ناممکنه او نه غیر اغلبه ده چې په ۱۱۳۶ (*) هـ ق کښې او ترې پس ته یې نور زامن لونه هم شوي وي ،

(*) په اصل کښې سهواً ۱۰۳۶ چاپ شوی دی .

یا داچې په شوال ۱۱۳۶ هـ ق کښې يې ځينې زامن دومره وارۀ ووچې د هغو د ذکر موقع تر ننغه وخته دواقعاتو په بيان کښې رانغله .

۳- شېر محمد خان گنډه پور په تاريخ خورشيدجهان کښې وايي : « اشرف خان هم در آن قيد خانه خود کشی کرد پس به جای او محمد افضل خان فرزند اشرف خان رئيس شد مگر از نزاع وخدشۀ بهرام به آرام گذران کرده نميتوانست درين حالت پرحسرت خوشحال خان وفات کرد وبعد ازو بهرام خان نيز مرد و محمد افضل خان شصت ويک سال حکمرانی بالاستقلال نموده انتقال کرد ؟ » د دکامل صاحب له نظره دا بيان له واقعيت سره سم نۀ دی او دبنستيا هم لومړی خوشال خان په ۱۱۰۰ هـ ق کال ، بيا اشرف خان په ۱۱۰۶ هـ ق کال او بيا بهرام خان په ۱۱۲۴ هـ ق کال مړۀ شوي دي .)

۴- د تاريخ خورشيد جهان مولف ليکي چې د بهرام خان د مړينې نه پس افضل خان په استقلال يو شپېته کاله حکمراني وکړه ..... بهرام خان د تاريخ مرصع له رويه په ۱۱۲۴ هـ ق کال وفات شوی نو حاصل يې دا شو چې افضل خان تر ۱۱۸۵ هـ ق کال پورې حکومت وکړ او ومړ .....

نو که کاظم خان د افضل خان زوی وۀ او دی او

کاظم خان شیدا هم یو کس وی نو یاخو په یاده شوې قطعه کښې
څه نقص یا غلطي ده یاد تاریخ خورشید جهان په بیان کښې....

کامل صاحب لیکي : چې خورشید جهان بیا د هرې پېښې یادوي
د افضل خان د زامنو اسدالله خان او محمد علي خان ترمنځ جګړې
یادوي او اسدالله خان په دې پېښو کښې وژل کیږي نو افضل
خان دا وخت مړ وُ که ژوندی ؟ که ژوندی وُ نو څه یې کول ؟
او د دغه ټولو واقعاتو په دوران کښې په هکله یې د دغو تاریخونو
د لیکوونکیو د خاموشۍ څه وجه ده ؟ ناممکنه خو نه ده چې څه
داسې اوریده دغورتیا و د پېښه شوې وي لکه فالج چې په ژوند
یې له کاره ویستلی وي خو یاد شوی تاریخ نویسان دا نه وایي
بلکې دا چې د بحث د لاندې دا ټول واقعات د افضل د مرګ نه پس
شوي وو ، نو که دا صحیح وي او افضل خان په ۱۱۸۳ هق کال
وفات شوی وي نو په حسن ابدال کښې به په ۱۱۷۲ یا ۱۱۷۷(*) هق
د هغه د نمسي خوشحال خان د مرهټیو سره د جنګ کولو او په
شهادت رسېدلو سوال هډو نه پیدا کیږي .....

یاد شوی تاریخونه د هرې تاریخي پېښې لیکي خو یو هم
سند نه بنیي نو ځکه یې کامل صاحب د هر تاریخي تناقضات
را سپړلي او په همدې بنا یې په دې باب خپله پرېکړه داسې کړې ده :

(*) د تاریخ مرصع په چاپ کښې سهواً دا تاریخونه ۱۰۷۲ - ۱۰۷۷ چاپ شوي دي .

له پوره تنې انتقاده او د شکونو له اظهاره دا مطلب نه
دی چې گنه مؤثق يم چې کاظم خان شيدا د تاريخ مرصع دمؤلف
افضل خان زوی نه ؤ او يوې نوې نتيجې ته د توپ وهلو يا د
جديدې نظريې پيش کولو شوق لرم بلکې مدعا مې صرف دا
ده چې که هر څو د خوشال بابا له کهاله هم او د تاريخ
مرصع د مؤلف افضل خان د زامنو لمسيو معاصر هم وه د
يا د شوو مشکلاتو د نظر د وړاندې دا په وثوق نه شو ويلی
چې د افضل خان بن اشرف خان هجري زوی ؤ او په
ديوان کښې يې د پلار په مړگ ليکلې شوې درج تاريخي قطعه
د هغه افضل خان په مړ ينې ده (۱).

د پوهاند رښتين ځوابونه :

د تاريخ مرصع تر خپرېدو څو کاله وروسته پوهاند
صديق الله رښتين په دې اثر يوه انتقادي مقاله وکښله چې د
کابل پوهنتون وړنې مجلې نشر کړه . د دې مقالې له ټول متن
سره زموږ کار نشته خود کاظم خان شيدا د بحث په برخه
کښې د کامل صاحب په ځواب کښې ليکي :
بنا غلي کامل د سريزې په (۳۴ - ۴۹)(*) مخونو کښې د

(*) په حقيقت کښې د کاظم خان مربوط بحث د تاريخ مرصع د سريزې
له ۳۸ تر ۴۹ مخ پورې راغلی دی.

کاظم شیدا او افضل خان د مړینې د تاریخ په باب ډېر

څه لیکلي دي خو دخبرو په منځ کښې ورته دا سودا پېدا

شوې چې محمد کاظم دافضل خان زوی دی او که نه؟

دی خپل شک او شبهه داسې ښکاره کوي:

۱- په تاریخ مرصع کښې دافضل خان په زامنو کښې

د محمد کاظم شیدا (کاظم شیدا) نوم نهٔ دی راغلی.

۲- کاظم شیدا په یوه قطعه کښې د دوو ورونو فتح الله

او الله نور د مرګ نېټه ۱۱۸۹ ښودلې ده.

۳- د خپل دیوان په مقدمه کښې یې د محمد عابد نوم د

خپل ورور په طور راوړی دی چې لهٔ دغو دریو وارو څخه

دیوهٔ نوم هم دافضل خان په زامنو کښې په تاریخ مرصع

کښې نهٔ دی راغلی.

زما په خیال د ښاغلي کامل دغه ټول سوالونه او پوښتنې

بې ځایه دي.....

په دې باره کښې چې محمد کاظم دافضل خان زوی دی هیڅ

سودا نهٔ ده پکار، ټول ختیځ پوهان لکه راورټي، هیوز.

او نور دغه ښان درست افغاني لیکوال دغه خبره مني؛

په تاریخ مرصع کښې د ۱۱۳۶ هـ ق پورې واقعات راغلي دي

او کاظم شیدا لکه چې د سوانحو څخه یې څرګندېږي د تاریخ

مرصع د لیکلو په وخت (۱۱۳۶ هـ ق) کښې لا وړوکی ماشوم وُ او

یا لانښزین هدلی .

افضل خان د واقعاتو په منځ کښې د خپلو زامنو نومونه یا دوي لکه چې وایي : " فرزندي سعید خان فوجدار دلاچې وُ " (۴۱۳) مخ . دهٔ یوازې د خپلو مشرانو زامنو محمد سعید ، محمد علي ، محمد حسن ، اسدالله ، محمد اشرف ، سیف الله نومونه یادکړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه یې د وړوکوالي یا د نهٔ ضرورت لهٔ کبله نهٔ دي ذکر کړي هر څهٔ د فتح او الله نور د ورور ولې خبره ده دغه دواړه د کاظم شیدا ورونه نهٔ دي بلکې نور څوک دي چې د خپلوۍ یا اشنایۍ په وجه یاد شوي دي .

د کاظم شیدا د خټک ولې او د افضل خان د زوی ولې د پاره د دهٔ خپل شعرونه پاخهٔ شاهدان دي څو ځایه یې خپل خاندان ، سرای او افضل آباد پهٔ ډېره مینه یاد کړي دي...

نو څوک چې سرای او افضل اباد پهٔ دومره مینه یادوی هغه به ضرور د افضل خان د سترګو تور شیدا وي .

البته بنا علي کامل ته چې د شیدا پهٔ دې قطعه کښې سودا پېدا شوې ده :

چې والد(*) ې ارتحال وکړ ، ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ یې دا رنګ درحلت ووې ، خرلد و ما ته د امیاشت د شعبان وه

(*) پهٔ مقاله کښې ولد چاپ شوی .

تر اوسه پورې ادبي تاریخونو ددغې قطعې په باور
د افضل خان د مړګ نېټه ۱۱۸۳ هـ ق ښودلې ده نو ښاغلي
کامل ته هم په دې وجه سودا پېړېږي ده چې که د افضل
خان د زېږېدنې کال (۱۰۷۵) وبلل شي نو بیا دده عمر
(۱۰۸) کالو ته رسیږي او دا احتمال بېسم نه وي مونږ
هم د ښاغلي کامل سره په دغه سودا کښې شریک یوخو
له نورې پلټنې څخه داسې ښکاري چې دغه سنه دافضل
خان د مرګ سنه نه ده بلکې دده د کورنۍ یا په بله ژبه
د شیدا د مور د مړینې سنه ده .
د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري اویو سېلاب
کمه ده ، باید داسې ولوستل شي : (چې والدې مې ارتحال وکړ)
په دې صورت کښې شعري کسر له منځه ځي او لس سېلابه
پوره کیږي . ددې توجیه په مرسته ښاغلي کامل هم دسریزې
په ۳۹ مخ کښې وایي چې د دوهمې رباعي اوله مصرع په
دوو نسخو کښې داسې ده :« غم به تر عمره د والدې کړم » له دې
نه څرګنده شوه چې دغه دواړه ځلوریزې یې د والدې دي . له
حالاتو نه داسې ښکاري چې کاظم شیدا د پلار د مرګ په وخت
په سرای کښې و او دغه رباعي یې په رامپور کښې ویلې ده .
ښاغلي تقویم الحق کاکاخېل دافضل خان مرګ په (۱۱۵۳ هـ)
کښې ښودلی دی . ښایي چې دده د افضل خان دنوابۍ دوره چې

(۱۱٦ کاله) وه د اشرف خان د بند لهٔ وخت نه (۱۰۹۲ه) حساب کړې وي نو پهٔ دې صورت کښې دغه پوره ته سنه یې د مرګ نیټه ګڼل کېدای شي. مګر د تاریخ مرصع لهٔ حالاتو داسې ښکاري چې افضل خان تر (۱۱۰۰ه) پورې لا د نوابۍ پهٔ څوکۍ نهٔ وُ ناست او دغه اتهٔ کاله یې تول لهٔ بهرام سره پهٔ جنګ جګړو تېر شوي دي. بنا یې چې دهٔ د (۱۱۰۰ه) پهٔ شاوخوا کښې یا د پلار د مرګ نه پس دغه ځای نیولای وي او (۱٦) کاله یې ریاست کړی وي. نو پهٔ دې حساب د دهٔ د مړینې تاریخ د (۱۱۱٦ه) پهٔ شا اوخوا کښې اټکل کېدای شي (۲).

د کامل صاحب تکراري دریځ :

کله چې د پوهاند رښتین ځوابیه کامل صاحب ته ورسېد نو هغهٔ یو ځل بیا د یوهٔ پیاوړي وکیل (ایډوکیټ) پهٔ توګه د خپل دریځ دفاع وکړه او اړ شو چې خپل شکونه تکرار کړي او ولیکي :

«لهٔ ډېرې مودې راهیسې د نزي دور پهٔ پښتنو لیکوالو کښې مشهوره ده چې د پښتنو نامتو شاعر کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان خټک زوی دی. هرکله چې د کاظم خان خټک پهٔ دیوان کښې یوه قطعه ده چې دیوان - جوړوونکي یې د شاعر د پلار د مرګ تاریخي قطعه ګڼلې

او تاریخ یې (۱۱۸۳ ھ) ښیلی دی نو د تاریخ مرصع په سریزه کښې (مو) په مفصلو دلیلونو عرض کړی دی چې د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان ترسنه ۱۱۸۳ھ ژوند نهایي غیر اغلب او له دې کبله د کاظم خان شیدا که هر څو خټک او هم د خوشال بابا له خاندانه وه د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی کېدل غیر محفوظ دي. علاوه له دې مې دا هم عرض کړی دی چې موږ د دې خبرې څه معتبر شهادت نه لرو چې هغه شاعر چې کاظم خان شیدا نومیده او شیدا یې تخلص وه د خوشال بابا د زوی اشرف خان هجری د زوی چې د تاریخ مرصع مؤلف دی له زامنو څخه یو دی.

ښاغلی پوهاند رښتین په دغه لیکښې انتقاد کوونکی له ما متفق دی چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان اغلب چې له ۱۱۸۳ ھ دېر اګاهو حق رسیدلی وه، د غه تاریخي قطعه هم چې د کاظم خان شیدا د پلار په مرګ ویلې کېدلې شوې ده او ۱۱۸۳ هجري یې تاریخي کال ښیلی شوی دی لکه دلیوې بلې قطعې چې شاعر د خپلې "والدې" (مور) د وفات په هکله ویلې ده د شاعر د مور په وفات ویلې شوې کېږي .....

د ښاغلي پوهاند رښتین د استدلال نخښه دا ليدل شي چې که هر څو افضل خان له کال ۱۱۸۳ھ اګاهو هم وفات شوی وه خو هر کله چې د کاظم خان شیدا په دیوان کښې دا چېرې

نشته چي پلار يې په ۱۱۸۳ هـ کښې وفات شوی وه ، نو د کاظم خان شیدا د دیوان له داخلي شهادت نه موږ د دې خبرې رد نه لرو چي هغه د افضل خان زوی وه ....

د بحث لنډولو له پاره به زه یو دږنګ لره ومم چې مصرعه هم هغه ډول په کار ده چي څرګنديږي ښاغلی پوهاند رښتین غوره کښي : «چې والدې ي ارتحال وکړ» نو د دې خبرې به زیاته نه زیاته نتیجه داوي چي د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان د ۱۱۸۹ او هم د ۱۱۸۳ کال هجري نه آګاه و مړ دی (له) موږ سره به د کاظم خان شیدا د دیوان د داخلي شهادت په بنا د دې خبرې رد نه وي چي کاظم خان شیدا د افضل خان د تاریخ مرصع د مؤلف زوی دی . خو د ثبوت بار به په هغه چا وي چي د دې خبرې دعوی کوي، که موږ د کاظم خان شیدا د افضل خان موصوف د زوی کېدلو د دعوې رد نه لرو نو په دا دعوی نه ثابتيږي .

سوال دا دی چي د دعوې ثبوت څه دی ؟

ښاغلی پوهاند رښتین د خپل موقف په تایید کښې چې کومې خبرې کوي دادي :

«۱» د شیدا هغه شعرونه چي ترې دده خټک کېدل ، سرای او د خوشال بابا له کهاله سره تعلق او مینه .

«۲» تول ختیځ پوهان لکه راورټي ، همیوز دغه شان درست

افغاني ليکوال د غه خبره مني .

"۴" افضل خان د واقعاتو په منځ کښې يوازې د خپلو مشرانو زامنو نومونه ياد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه يې د وړوکوالي يا د نه ضرورت له امله نه دي ذکر کړي ..... فتح الله او الله نور د کاظم ورونه نه بلکې د اشنايي په وجه ياد شوي دي .

تر څو چې د وړومبۍ خبرې تعلق دی نو ما هم دا خبرې منلې چې کاظم خان شيدا ختک او املاً د سرای او سېدونکی وُ بلکې دا هم چې د خوشحال بابا له خاندانه وُ .... خو دغه ګردې خبرې .... د هغهٔ د مشر زوی اشرف خان د زوی زوی کېدل څنګه ثابتوي ؟.... د دوهمې خبرې په باب به عرض وکړم ختيځ پوهانو چې کوم کار کړی دی سره ددې چې بايد ورته په درون نظر وکتل شي له انتقاده پوره نهٔ دي . وړومبی له دې چې زهٔ په دغه لړکښې د ختيځ پوهانو ځينې ډېرو سخترغلطو ته ګوته ونيسم ما د پادري هيوز په آثارو کښې چېرې دا خبره ونهٔ ليدله چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی ..... البته پلاوړن دهيوز د کليد افغاني انګريزي ژباړونکي شيدا د افضل خان له زامنو ځنې ياد کړی دی او راورتي هم ضرور هغه د افضل خان زوی بللی دی ... ما چې دغه شهادت معتبر نهٔ دی

ګڼلی نو د خپل موقف د پاره مې په سربیزه کښې ځخو په تفصیل دلایل وړاندې کړي دي ، دلته به په لنډه دومره ووایم چې راورتي ، پلاوډن ، شېر محمد ګنډه پور او محمد حیات خان کهتړ هم د یوې زمانې خلک وو، د شېر محمد خان او محمد حیات خان کتابونه له تاریخي حیثیته ډېر کم پایه کتابونه دي ..... راورتي په پښتو مینانو کښې د مرستې ، پوهې او خدمت له رویه یو اوچت او جوت مقام لرونکی دی او د کلید افغاني په انګریزي ترجمه د پلاوډن حواشي هم د هغه په علمي ذوق لا محققانه مزاج دلالت کوي خو د شېر محمد خان ګنډه پور او محمد حیات خان کهتړ او که د راورتي او پلاوډن وینا وې د یوې داسې خبرې په هکله چې د هغوي له زمانې نه ډېره اګاهو وي ځان له سند نشي ګڼلی ، بیا یوه هم د خپل بیان د پاره نه د ستاویزی نه د زباني سند یا شهادت چېرې حواله ورکړې ده .... اوس باید چې د یا دو شوو ختیځ پوهانو د ځینې سختو غلطیو چې څه خو لطف هم لري نښاندهي وکړم (بیا ارواښاد کامل د ځینې ختیځ پوهانو جالبې غلطۍ په ګوته کوي) ....

پاتې شوه د ښاغلي پوهاند رښتین داخبره چې افضل خان د واقعاتو په منځ کښې سرېپ د خپلو مشرانو زامنو نومونه اخیستي دي او د کاظم خان شیدا او عابد خان نامې یې دهغو دکوچنیوالي یا د

ضرورت د نشتوالي له رويه چېرې نه دي اخيستلي او دا چې فتح الله او الله نور د کاظم خان نسبي وروڼه نه دي دوستان يې دي او دې د پارهٔ يې ورته وروڼه ويلي دي . د ستا يلي پوهاند مطلب دادی چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی او هم عابد خان .... او سربېره پر دې وجه چې د دلو نومونه چېرې په تاريخ مرصع کښې نه دي راغلي دانشورويلی چې دوي د افضل خان زامن نه دي . که دا خبره منلې شوې وي چې کاظم خان او عابد خان د افضل خان زامن دي او پوښتنه کوونکی او پوښتنه کېدونکی يې په باب څه اختلاف نه لري نو د دې پوښتنې چې په تاريخ مرصع کښې دا دواړه ولې مؤلف په خپلو زامنو کښې نه دي يادکړي ، په ځواب کښې ويل کېدی شي چې له دې کبله چې دېر واړهٔ به وو او د واقعاتو سره چې کتاب کښې بيان شوي دي د تعلق نه لرلو په سبب يې د يادولو ضرورت نه وُ خو هر کله چې بحث کېدونکې خبره تنازعه وي او يو فريق يې د اثبات په هکله شهادت ووايي چې يو خوا خو شهادت ناقص او نامعتبر دی او دې سره په تاريخ مرصع کښې چې مؤلف په کښې د خپلو کمو زامنو نامې يادوي نه خو چېرته د کاظم خان شيدا او نه د هغو کسانو چې دی يې خپل وروڼه بولي نامې چېرې ليدهٔ شي نو دغه ځواب به چې ښاغلي پوهاند رښتين کړی دی موزون نهٔ وي . دلته به دا ويل بې ځايه نهٔ وي چې مونږ ته دا افضل

خان د خپل بیان له رویه د هغهٔ دوه بیبیانې معلومې دي
یوه یې د ماما لور چې بې اولاده وه او دوهمه چې د محمد
علي خان، دوي والده وه. د دغې بي بي د حق رسید و ذکر
افضل خان د ۱۱۳۰هٔ ق د وا قعاتو په ضمن کښې کوي. تر دغه
وخته او تر دې ځایه، ورته د شپږو کسانو نامې لولو چې افضل
خان په کښې هر یو د زوی یا فرزند په طور یاد کړی دی،
هغه نامې دا دي: محمد علي خان، محمد حسن خان، اسدالله خان
محمد اشرف خان، سعید خان، سیف الله خان. د نورو نامه
په دغه طور نه ده اخستلې شوی؛ کیدی شي چې افضل خان
د هغه وخت نه پس بل واده له نور ودونه کړي وي او دا
هم ضروري نهٔ ده چې د غه شپږ زامن هم له یوې بي بي
شوي وي خو د دغو خبرو په هکله چې ممکن خو دي موږ
لا تر اوسه هیڅ شهادت نهٔ لرو. د بناغلي پوهاند رښتین
دا وینا هم دلیل غواړي چې فتح الله او الله نور صرف د دوستی
له مخې کاظم خان شیدا ورونه یاد کړي دي، هر کله چې په
واضحو الفاظو کښې یې ورله ورونه ویلي دي او په متعلقه
قطعه کښې داسې هیڅ توری یا توري نشته چې ورسره یې د
دوستۍ، اشنایۍ نغوته کوي لو حقیقي معنی پرې ایښې مجازي
معنی کول څهٔ جواز نهٔ لري.

هر کله چې مالهٔ دې خبرې د تاریخ مرصع په سریزه کښې

سکوت انکار نهٔ دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دی ځکه چې د ثبوت یې نشتوالی د یوې خبرې د نادرستی یا غلطی کېدلو ثبوت نهٔ دی نو ما لهٔ خپله انده بحث پهٔ احتیاط راتول کړی دی ....

اوس نو د پښتنو لیکو نکیو خصوصاً څېړونکیو خوښه ده چې (پهٔ) دغه باره کښې د راوړتي وغېره پهٔ وینا قناعت کوي او کهٔ د نورو لټون ضرورت هم محسوسوي .....

کامل صاحب پهٔ خپل "۱۶۳۰ع" نومي اثر کښې پهٔ دې هم بسنه نهٔ کوي، پهٔ کاظم خان شیدا پسې نور لټون هم کوي لهٔ "تذکرهٔ انتخاب یادگار" او "تذکرهٔ کاملان رامپور" څخه هم (چې دوې معتبرې هندي تذکرې دي) ددهٔ پهٔ باب معلومات راخلي خو هلته هم دا پهٔ لاس نهٔ ورځي چې کاظم خان شیدا دافضل خان ختک زوی دی او ددهٔ د ژوند پهٔ باب لهٔ ځینو نورو مشکلاتو سره هم مخامخ کېږي چې دلته یې راوړل او بیا دیرې خو پهٔ پای کښې وائي:

پهٔ اخره یو ځل د بنا غلیو لوستونکیو (څخه پهٔ) بخښنې غوښتلو سره ددې خبرې تکرار کوم چې ما ددې خبرې نه سکوت انکار نهٔ دی کړی چې شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی وهٔ، بلکې د تاریخ مرصع پهٔ سریزې کښې مې د هغو مشکلاتو نشاندهي کول مقصد وو چې لهٔ رویه یې مونږ

په وثوق سره نه شو ویلی چې کاظم خان شیدا د ستایلي افضل خان زوی وه نو که موږ په دې باب خپل لټون او مرسته جاري وساتو نو هیڅ زیان به یې نه وي او زه پرې خپه نه یم که نتیجه یې د ښاغلي پوهاند رښتین د موقف په تایید کښې راوخیژي لا به خوشحال یم که دغه کار هم زما په کوشش وشي (۳).

پایلیکونه (حواشي):

(۱) د تفصیل له پاره وګورئ: "تاریخ مرصع" د استاد کامل مومند سریزه، ۳۸ - ۴۹ مخونه.

(۲) پوهاند صدیق الله رښتین "تاریخ مرصع" (مقاله) وږمه (مجله) ۲۱ کال، ۲ ګڼه، ۵۴ - ۵۶ مخونه، ۱۳۵۶ هش/۱۹۷۷ع کابل پوهنتون، د ادبیاتو پوهنځی، کابل.

(۳) د تفصیل له پاره وګورئ: د اروا ښاد استاد دوست محمد کامل مومند " ۱۶۳۰ع " لوي اثر، ۱۴۷ - ۱۶۶، ۲۰۵ - ۲۲۹ مخونه، ۱۹۸۵ع، د چاپ زی، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

سندونه او لاسوندونه

د افغان لۀ شعراء پۀ شیدا باندې
د ادب پۀ مقتضی د خان شرف دی

د پښتو لوی، نامتو او ایماندار محقق استاد کامل مومند دې خدای و بخښي، هغوي مخکښې لۀ دې چې د دې کشالې پۀ حل بریالی شي وفات شو. زۀ پۀ داسې حال کښې چې د دوی پاک روح ته دعاګانې استوم پۀ دې څېړنه کښې هڅه کوم چې د باوري سندونو او لاسوندونو (دستاویزاتو) پۀ رڼا کښې موضوع و سپړم او پۀ دې باب غوارم قدم پۀ قدم وړاندې ولاړ شم.

(c) kitabtoon.com: The Digital Library

لومړی: د شیدا د دیوان لاسوندونه :

۱- کاظم خان شیدا خټک دی ، خټکتوب يې د ديوان له سريزې څخه چې ددهٔ په خپل قلم ده او هم له متن څخه څرګنديږي.

شيدا د ديوان په سريزه کښې وايي : « راقم ددې صحيفې محمد کاظم ، شيدا تخلص ، خټک نسب ، حنفي مذهب ، نقشبندي مشرب.»

او د ديوان په متن کښې داسې وائي :

کهٔ دې جام لکه حباب و نه نيو سيند ته
آفرين دې پهٔ همت شيدا خټکه

+++

خشوع نشان دى د نيکبختيه
کهٔ دې روزي شي شيدا خټکه !

۲- شيدا د خان (خوشال خان خټک) د خاندان غړى دى

او دا ارتباط پهٔ شاعرانه الفاظو کښې داسې څرګندوي :

پهٔ دا هونره پښتنو کښې — بيا پهٔ ژبه د پښتو کښې
پهٔ دا فن کښې خو اشخاص دي — چې پهٔ نزد د خرد خاص دي
چې خوشګوى و همه دان دي — دهر زمون د خاندان دي

....

د پښتو شعر معلوم وُ — پهٔ معنیٰ کښې کالمعدوم وُ
چې قلم پهٔ لاس د خان شهٔ — مـ ـ ـيې لوى ديوان شهٔ

تصانیف یې فراوان شول مستعد د رست افغان شول

سلاست د عبارات هم لطافت د اشارات هم

د ډېر دقت د معاني هم بلکې خود همه داني هم

په کلام کښې یې ظاهره په اقلام کښې یې باهره

سلیقه یې کړه عیانه طریقه یې کړه بیانه

هر شاعر چې د افغان دی ریزه چین د خان د خوان دی

في المثل که بل مهتاب وي مستفید د دې آفتاب وی

چې په غرونو شي لار مافه قافله د رومي تر قافه

چې وي پل په دریا باندې خوک به غم د شنا کاندې

له حسده که صاف زړه کړي په دا کار کښې انصاف وکړي

خان ممتاز د تمام روه دی بل استاد د دې گروه دی

په میدان د ممتازانو همعنان د برق تازانو

او ترخان راوروسته ځان ته وار سپړي:

ما چې دا کلام اداکړ نوی طرز مې را پیدا کړ

په پښتو کښې گویا خاص یم سزاوار د اختصاص یم

چې په لاس د خان قلم ؤ قلمرو یې دا عالم ؤ

هغه وخت که دا سواد وی په کاغذ بویه چې صاد وی

او بیا وایي:

شیدا خان به دې کا میر د شاعرانو

که مزار و ته یې عرض د تا انشاء شي

او همدا د نوي طرز د ایجاد لۀ امله خپل کلام تر تولو

لوړ ګڼي خو یوازې خان ځکه تر ځان لوړ بولي چې د ادب

مقتضي داده یعنې هغه یې د کورنۍ مشر دی:

د افغان لۀ شعراء پۀ شیدا باندې

د ادب پۀ مقتضی د خان شرف دی

۴- شیدا د سرای او سیدونکی ؤ او پۀ خپله وینا کښې

د سرای یادونه ډېره ډېره کوی. لومړی سرای هلته یادوي

چې د خوشال بابا ستاینه کوي او وایي:

«سرای» مطلع د دې آفتاب دی	پۀ عالم یې هرځای تاب دی
پکښې هسې شان نکات دي	چې نازک لکه ذرات دي
پۀ رنګین خیال رنګین دي	سر تر پایه ګلزمین دي
دا قطعه ده ګل افشانه	رنګینه تر بدخشانه
کۀ انصاف کړې قابل خېز دی	دا بهار عنادل خېز دی
هم یې ښه آب وهوا شته	بلبلان یې خوشنوا شته
هر بلبل یې خوش آهنګ دی	د خیال ګل یې رنګارنګ دی
کۀ یې بحر یا یې بر دی	کۀ یې سمه یا یې غر دی
کۀ یې باغ یا یې صحرا ده	کۀ یې خار یا یې خارا ده
کۀ یې کرګ یا یې آهو دی	کۀ یې بوم یا یې تیهو دی
کۀ یې وز یا یې پلنګ دی	ګریوه، یا یې ګړنګ دی
کۀ یې میږی یا یې ښکار دی	کۀ یې سیر یا یې پیکار دی

هر نفس زما په یاد دي — دم په دم زما اوراد دي

دا کلام د دانشمند دی — که یې واوري دلپسند دی

د وطن مینه ای ځانه — را پیدا ده له ایمانه

په حرمت د پاک احمد وه — صلوات باندې سرمد وه

هم په آل، هم په اصحابې — په پیرو د پاک جناب یې

نه یو ځل په څو کرته — بلکې زر زره مرته

څو ګردان وي دا سپهر — درخشان وي ماه و مهر

څو چمن د بهاران وي — انجمن د ښه یاران وی

څو باده جام د ساقي وي — څو نشه، خمار باقي وي

څو خیام وي د ښدروې — په قیام وي د باغ سروې

څو فقره د دې سپنج وي — څو نکته او نکته سنج وي

تر هغه دې "سرای" ودان وي — هم دې جوړ دا خاندان وي

ښې خبرې بیا موزونې — پکښې اوسه روز افزونې

ګلستان یې خرم اوسه — بلبلان یې بې غم اوسه

پرې ګوزر د خزان مه شه!

عندلیب یې نالان مه شه!

د هند په پردیسه کښې یې د سرای یاران په زړ[illegible] او [illegible] او د خپلو اشعارو د سوغات ورلېږلو هیله لري:

شیدا واسو[illegible] اشعار له هنده

ستا د رای سر[illegible] اشنا د سرای یاران دي

باړ ځای ځان د سرای نه آواز شوی بلبل بولي :

چې گوزر وکړي صبا د سرای په لوري
آواز بلبل يې ياد په گلزمين کړه

په سرای کښې د « ولي » او « افضل آباد » يادونه داسې کوي :

گله صبا دی، باد مراد دی
چې يې ليدلی افضل آباد دی
راته يې ووې د حال په ژبه
تازه دې گل او سرو شمشاد دی

+++

گودن ته بويه ورانې جلې
نارې په غرز کښې دښتخلې
گلبانګ به ځځه کا د بلبلانو
زما ديوان دی باغ د « ولي »

+++

نسيمه ورشه د سرای سواد ته
له هغه پسه افضل آباد ته
سلامي وکړه په دواړو لاسو
در و ديوار و گل و شمشاد ته

۴- کاظم خان په ځوانه ځوانۍ کښې د زمانې د ناخوالو له لاسه له « روه » نه وتلی او په لوی هند کښې پردېس

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی دی ، دی د خپل دیوان په سریزه کښې په ځوانۍ له خپله کوره وتل داسې بیانوي :

" په عنفوان الشباب کښې مې استراحت د حضر په محنت د سفر مبدل شه او الی آن مې په شام د غربت صبح د وطن مألوفه طالع نه دی . انواع د محن دلشکن چې لازمه د سفر و منافي د راحت و فراغت دی لاحقه د خاطر فاطر :

مدتی شد چون قلم در مشق سرگردانیم
تاچه آرد بر سرم آخر خط پیشانیم

بالجمله په کلبه د جدایۍ او په زاویه د تنهایۍ کښې چې مصداق د دې مضمون یم ، فرد :

دل می تپد و نیست کسی دادرس ما
از قافله دور است خروش جرس ما " .

هوا شیدا په همدې ځوانۍ کښې مسافر کیږي ، هندوستان ته چې او کوم ځایونه چې دی یې په خپل کلام کښې یادونې دادي :

چې باران یې همېشه د ژړا اوري
دا "کشمیر" په شیدا کوره تیرا شه
* * *
شیدا واستوه رنګین اشعار له "هنده"
ستاله راې سره اشنا د سرای یاران دي

شیدا واسته دیوان لهٔ "هنده" روه ته
چې لبریزې په صداشي کوهستان هم

+++

وړځ د بسنت ده وړیځ ده ګوره
و "بریلی" ته ځولهٔ "رامپوره"
ګویا زعفران دي دا زر د ګلونه
چې بهره منديونن لهٔ سروره

+++

تهٔ بلبل د ولایت راغلې لهٔ سرایه
د توتي غوندې پهٔ "هند" سخن سرایه
ستا اشعار دي ګل شکر سخن آرایه
پهٔ ګفتار دې شیدا خوښ یم وایه وایه!

زماني د تا پهٔ طبع آفرین کړ
پهٔ هند کښې دخپل ګشت او ګوزار پهٔ باب وایي:

پکښې نشته سیه مست د هغو ستړګو
ګرځېدلی پهٔ درست هند پهٔ بنګاله یم

+++

سبزان کله وي همسر د ګلرخانو
بېهوده راغې شیدا تر هندو باره

+++

ګوره پهٔ باغ کښې د رامپور، وربزې
نهٔ دي د ونو تر پانو لښې

+++

پښتانهٔ د کتهیر متزلزل دي
کهٔ هر څو وو کله غر قوي بنیاد

هر گز نهٔ کا انتفاع پهٔ هندوستان کښې
پهٔ تموز وي ځنې سرد دروه سراب

۵ ـ شیدا وطن ولې پرېښود؟ پهٔ دې باب پهٔ صراحت څهٔ نهٔ وايي خو پهٔ شاعرانه ډول ډېرې اشارې او نغوتې لري چې موږ ته ددهٔ د تلو پهٔ باب مواد راترلاسه کوي، کهٔ څهٔ هم موږ د شیدا داسې اشعار نهٔ لرو چې دهٔ دې پهٔ روه کښې ویلي وي ځکه دهٔ د دهٔ پهٔ وینا پهٔ ځوانۍ وطن پرې ایښی او بنایي دا داسې وخت وي چې شاعري یې لا نهٔ ده پیل کړې او کهٔ احیاناً پهٔ روه کښې یې شعرونه ویلي هم وي داسې نخښنه نهٔ لري چې سړی حکم پرې وکړي خو پهٔ هندکښې یې چې څهٔ ویلي پهٔ هغو کښې داسې خبرې شته چې ددهٔ د تللو او هجرت پهٔ باب موږ ته ډېر څهٔ راترلاسه کوي.

ترهر څهٔ وړاندې ددهٔ لهٔ یوهٔ بیت نه ښکاري چې دهٔ د ورونو د اختلاف او د سیسو لهٔ امله وطن پرېښود او ځان یې لهٔ مظلوم یوسف (ع) سره تشبیه کړ:

د اشفاق طمع به څهٔ کړې لهٔ اخوانه
نتیجه یې ورکېدهٔ دي لهٔ کنعانه

دی خپلو دردولی، ځورولی او بېلتون ته اړکړی دی نو ځکه تمه نهٔ ورته لري:

د دریاب لهٔ سرجوشه دحباب زړهٔ چوي
شیدا قطع دامید بویه لهٔ خپلو

+++

شیدا څهٔ کړي د دې وخت رشته داري
د سوزن زخم پهٔ زړهٔ د هر اغوزر دی

+++

ماچې شاکړه د دنیاو خان و مان ته
څهٔ حاجت لرم و نور سر و سامان ته
مبارک شه پر تا د دنیا خونه
آواره شیدا روان دی بیابان ته

۶- هٔ خپلو ولې خپه شو؟ داځکه چې د دهٔ کورنۍ د خانۍ او جاګیرداري پهٔ نشه کښې یو د بل د سر د ښمنه وه او پهٔ دې لاره کښې یې جنګونه، مرګونه او راز- راز بې خوندۍ سره کولې؛ لهٔ دهٔ سره د جاګیر او سردارۍ مینه نهٔ وه، دهٔ فقیري او ملنګي خوښه کړې وه خو د ورونو خپل منځي شخړو او دښمنیو ستومانه کړی وُ او مجبور شوی ووچې پهٔ خپله هم پهٔ دې مخالفتونو کښې ګډ شي؛ دهٔ د عزت او آبرو د پر محفوظ وګڼل، ډول بې عزتي او دنیاوي جاه و جلال غوړه و بالهٔ او لهٔ ناکسانو سره د اوسېدو پر ځای یې بېکسی او پردېسي ته ترجیح ورکړه؛ دا مطلب پهٔ تشبیه او استعاره.

ایما او اشاره د دهٔ په دیوان کښې ځای په ځای لولو :

هسې رنګ لهٔ دې عالمه تنها خوښ یم
چې مدام لکه وحشي په صحرا خوښ یم

تر هغه چې خشک طینت د ساحل وینم
لکه موج آواره لهٔ دریا خوښ یم

چې شاهٔ یې لهٔ لقې وبری مګس شي
کله زهٔ د هغهٔ خوان په سلا خوښ یم

چې په شان د آفتاب نهٔ ده کرم رویه
ستا په سرکهٔ په سایه د هما خوښ یم

چې په قیدې د قفس کرم لکه زرکه
تر دا هسې خندانهٔ په ژړا خوښ یم

کهٔ بېدار لکه تصویر لهٔ خوابه نهٔ شو
په دا حال لهٔ خپله بخته شیدا خوښ یم

+++

کهٔ فر د تاج و شکوه د تخت نهٔ وي
وقت مساعد او مدد د بخت نهٔ وي

واره روان دي زما په پوهه
غم به تر جاه و تر جلال سخت نهٔ وي

+++

زمانې هغه کسان دي عزیز کړي
چې مرجع د شرارت دي هم مآب

د بادشاد تعظیم سایه د بادشاهٔ کا
استاده کۀ یې عالم وي پهٔ جناب

+++

پرې ژهیر لکه پهٔ خپلو بنوڼهٔ یم
چې ژما پهٔ سترګو ایښی چا قدم دی
چیرې نه چې یې دا جام پرویزیٔ له لاسه
عجب مست د جاد پهٔ میو شادجم دی

+++

خنداراډ وي پهٔ خان و بېګ پورې
پهٔ ملک و مال و پهٔ خوان و دېګ پورې

+++

مالیدلی دی نشیب پهٔ هر فراز کښې
اعتماد به شیدا څرنګ پهٔ فراز کړم

+++

ژماڼې خسان باد کړۀ ترکسانو
چې وخس ته فروکړې دی سر آب

+++

شیدا ولې دې هر څهٔ ته لته ورکړه داځکه:
چې همت مې نهٔ کا ویر پهٔ هسکولو
لکه موج نهٔ کړمه یم لهٔ پرېوتلو

سوال مې خوې لۀ درافشانه ابره نۀ دی
صدف ورانه خپله خولۀ کړه پۀ غوښتلو

دآفتاب پۀ کمند نۀ خېژم آسمان ته
نۀ بړدم بار لکه شبنم پۀ دوش دګلو

دآزادو لمن ګله پۀ خار نښلي
دنسیم غوندې ګوزار کړم پۀ ځنګلو

+++

شیدا زیست پۀ تورو ځاورو لکه مار کړه
مزعفر مۀ خوره ددون پۀ در لذیذ

+++

کۀ دې جام لکه حباب وئۀ نیول سینه ته
آفرین دې پۀ همت شیدا خستګه !

+++

کۀ وې خشک د دریاب لب لۀ تشنګی
شیدا ګله به طلب کا جام لۀ جمه

+++

پۀ تما باج د سلیمان لکه مور نشته
پۀ یوه دانه قانع یم لۀ خرواره

+++

پۀ مسکه یې شیدا مۀ شه لقمه تره
چې جبین یې مدام ترش پۀ شان ددوغ وي

خپل مردن د تا مهجورو ته راحت دی
د سوز ن نخم د لوی پر هار صحت دی

+++

خوابیده بخت مې قیام په خواب و نه لید
لکه ګل افتادګي زما قسمت دی
د صدا غوندې آزاد یم له حنجره
کله بند د تعلق زما عادت دی

د ده دې عزت النفس او لوړ همت ده ته د آوارګۍ او لږ کوږ د تللو لاره هواره کړه او د حباب لاره یې و نیوه:

په هر لور لکه حباب خانه بدوش ځي
که شید اشو آواره له خان و مانه

+++

د سیلاب په دوش روان لکه حباب شوي
اي زما کوره تر ما آواره تر یې!

...

آواره لکه افتاب په بحر و بر یم
در ته خه وایم چي څه سوخته اختر یم

ده د جاه او سرداری په لاره کښي د ښخرو او جګړو کولو پر ځای د غریبی (پردیسی) عالم خوښ کړ او دا نوی عالم یې پری ښه و باله:

چې سایه کا ندې مدام په سرد سترېو
شیدا شام دغریبۍ عجب عالم دی

شیدا که هرڅو ستړی ستومانه او سرګردانه شو خود پردیسۍ په جهان کښې یې له چا نه ګیله نه کېده نو ځکه یې ځان ته تسلي ورکوله:

صورت رباط دی ته رهروی یې
له ستومانۍ تمام زګېروی یې
له چانه مه کړه د تېمار طمعه
په دا عالم کښې شیدا پردی یې!

او د آوارګۍ د آزادۍ غمي یې تر هرڅاګیر لوړه وبلله:

پکښې نشته بې غمي د آزادۍ
که جاګیر دې سمه، سوات او باجوړ شي

ده د سردارۍ او خانۍ په سر په خپله کورنۍ کښې ډېرې خونړۍ پېښې لیدلې وې او په دې لاره کښې یې د خپلو نژدې خپلوانو وژل کتلي وو نو وېل یې:

چې نه شوي تړې په خون د خپلو
قربان تر هسې زیبا منګولو

او کله یې چې په دې لاره کښې د خپل شیرین ورور سر خوړلی نو د جاه مینه یې داسې غندلې ده:

لهٔ حب جاهه په زړهٔ کښې سوړ يم
د ملنګۍ وکار ته جوړ يم
سري خوږلی د شيرين ورورد ی
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ يم

۷ـ د شيدا لهٔ شاعرۍ څخه ښکاري چې دهٔ په روه کښې د مينې تارونه غزولي وو او خپله د مينې ښکلې دنيا يې آباده کړې وه او په همدې قمار کښې کوږ او ټکلی ترې پاتې شو:

خان و مان خوړي د عشق په قمار بايله
د بازۍ نوبت په سرو دستار راغی

دی لهٔ خپل محبوب نه لېرې شوخولهٔ ياده يې هيڅکله ونهٔ ووت او د هند په ښکلويې بدل نهٔ کړ:

تا د زړهٔ په صاف دوربين کښې هيش وينې
کهٔ هرڅو يې لهٔ شيدا په هواد دوره

بل قاصد نهٔ لري خو د نسيم په خولهٔ يې پوښتنه کوي:

ګلونه وکړه د روه پلوسې
کهٔ دا پيغام مې نسيمه يوسې
خوشبو په تا ده د وطن سيمه
په دا دعايم چې تازه اوسې

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهٔ زړهٔ مې ګرځي د غرونو څوکې
حملې د بازو، د زرکو کوکې
ووایه! څهٔ کا؟ د روه نسیمه:
کیزا منګولې، زیبا مښوکې

دى چې پهٔ ټول هند ګرځېدلى د روه د ساده خوبانو
سارى يې نهٔ دى موندلى:

غرې يې ځایه د هند سبزانې دي
غنج و ادا لرې کهٔ دلستانې دي
چې دلبرې کا بې تکلفه
د روه پهٔ ملک کښې ساده خوبانې دي

+++

زار شه ترې دومره تاوسان، زانې
لکه دوڼو بې شماره پانې
د روه پهٔ سیمه دي طرفه دلبرې
نشته پهٔ هند کښې داسې سکانې

+++

چې د هند سبزو خوړلي پان وي
[illegible] يې فوت يې دواړه لبان وي
زړکي يې ګرځي د روه پهٔ غرونو
ښائسته روغې پهٔ دغه شان وي

۸ ـ شیدا ته د وطن یادونه خوږه دي یادونه دي او ټول عمر یې د دې یادونو په یاد کښې شپې اوورځې تېرې کړې دي :

همېشه ژاړم په تېر صحبت پسې
په هغه مهر ، په محبت پسې
لکه شیشه یم د ساعت ګرد ه ،
زړه مې دوه نیم شو په تېرساعت پسې

+++

تل د روه آب وهوا ، واوره ، سپین یخ هم
باغ وراغ ، دښت وکهسارطرفه شاداب
یاد لره په خپل خاطرپه یادې پایه
شیدا وسپاره په قصر دا اطناب

د شیدا یو بیت ښیي چې ده کلکه اراده درلوده چې خپل وطن ته راستون شي او ټولو مشکلاتو او د جفا تېرو ته سینه سپر کړي :

خپل ناکام به دېوانه شیدا در بیا یي
که دامن په کانو ډک لکه کهسار کړي

خو دا هیله یې د تل لپاره نهیله شوې ، د روه دا مرور خانزاده روه ته بیا نه دی راغبرګ شوی او د فراق تریخ ژوندیې تېر کړی دی :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خوشته دی ولې بې خونده دی

لیکن له دوه سره یې ادبي اړیکې تل پاتې شوې او وخت په وخت یې خپلې غزلې رالیږلې دي :

دا غزل د شیدا زړیوسه له هنده
چې یاران یې د وطن خږنګ جواب کا

۹- د ده د دیوان له سریزې څخه ښکاري چې د شیدا ادبي اړیکې ددهٔ د عابد خان نومي ورور په واسطه ټینګې وې او همدا ورور یې دی چې دهٔ ته یې د محمدي صاحبزاده پیغام ور رسولی او دهغهٔ په غوښتنه یې خپل دیوان ورته رالیږلی دی :

" .... او سبب د تألیف داؤ چې له افواه د بعضې متر د دین مسموع شول چې مخدوم زاده د ولایت نژاد ، نتیجهٔ هدایت و ارشاد میا محمدی سلمه الله تعالیٰ خلف الصدق د شیخ الاجل ولی الاکمل میا محمد عمر دامت برکاته طبع جیده لري او سلیقه د سخن شناسی کامله ، پهٔ دبدبه د سخن آرایی قصب السبق له همسرانو وړي - او پهٔ کوکبه دخوش سرایي مقدمة الجیش د همکارانو دی ، اکثر د داوین د اسلاف و مضامین د حال رنګین وصاف یې فراهم کړي دي او پهٔ مطالعه یې تفریح د قلب و تشریح د صدر نقد وقت د مخدوم

زاده دي ـ اګر چې زهٔ يې پهٔ حسب د صورت پهٔ زيارت مستعد نهٔ يم اما پهٔ ولايت د قرينې معلوم شول چې دچا لهٔ خولې يې زما د خيال و مقال پهٔ سمع شريف تهٔ رسيدلي دي:

مصرع: عالم همه افسانهٔ ما دارد و ما هيچ

بنا بر استيلاء شوق پهٔ تتبع د ورور محمد عابد خان (طال الله عمره) و ماته امر پهٔ تدوين و ترسيل د اشعار وکړ، زهٔ او ورور چې في الحقيقت پهٔ مفهوم د کنفس واحد محقق يو هغه امر پهٔ مثابه د بالاصاله متخيل شهٔ او امتثال يې پهٔ مرتبه د لزوم متصور او هم خاطر د برادر عزيز و ګرامي او پاس يې پهٔ دا سبب الزم وانسب وُ لهذا پهٔ مدد د کار کښې شوم مهما امکن مې خوض او جلدي پهٔ ترتيب د اشعار کښې وکړه، منقولات او مسودات متفرقه او مرقومات د منشآت منظومه هر چې لاس ته راغله پهٔ قيد د رديف د دې جريدې ثبت شول او پهٔ صفحه د دې سيطر کشيده چې قابل د ضبط و ربط وو، لهٔ هغه اشعارو چې هنوز نوحجت آموز د نومشقي وو؛ او بهره اندوز د تازه ګويي، شايع و غير شايع هر چې دي قليل بالمعنی و اقل باللفظ والمعنی پهٔ نسخهٔ مذکوره کښې مې داخل کړه:

مصرع: ګر قبول افتد زهی عز و شرف

..... او ترتیب ددې دېوان په شپږ دسن زر، سل،
یو اتیا (۱۱۸۱) کښې دهجري واقع شهٔ - تاریخ منظوم چې
مشعر په انتساب د مؤلف دی - صورت دتقریر داهسې
بیا موند او هیئت د تعبیرېي ار تسام دارنګ حاصل کړ:

قطعه: په داباب وه استدعا د عزیزانو
چې مجموع شهٔ حلاوت د مقالات
د تدوین تاریخ يې رای په داشان وویې
« د شیدا دیوان دی شهد او څهٔ نبات »

(۴+۳۱۵+۷۱+۱۴+۳۰۹+۷+۸+۴۵۳ = ۱۱۸۱ هق)

۱۰- د شیدا په زمانه کښې یو بل کاظم نومی شاعرهم
وُ چې په سرای کښې اوسېدهٔ، ختک او د همدې کورنۍ لهٔ
حواشي وُ څخه وُ، په دې باب دهٔ د دیوان په سریزه کښې
وضاحت کړی دی:

« او شخص همنام زما ساکن د سرای چې اکوړی هم ورته
ویلی شی لهٔ حواشي ددې خاندان وُ - شاید چې په تأثیر د
صحبت يې کم و بېش رویه د سخن وره پېش نهاد دخاطر
کړه او لسان دحال يې په قدر د استعداد په ایجاد د مضامین
مترنم وُ، ازانجمله څو غزل يې په غایت و نهایت شهرت
کښې دي او په محافل و مجالس کښې زبان زدد غزلخوانو
لهٔ مشاهیرو دیو غزل يې دا مطلع دی:

و به مرم عالمه په ارمان د تورو زلفو

کله به راورسي درمان د تورو زلفو

لاکن نامبرده چندان معروف و مشهور نهٔ وُ - په واسطه د اشتراک اسمي هغه اشعار په نزد د کافه عامه مضاف و ماته دي - حال آنکه زما له اشعار زما اسم اصلاً مصرح نهٔ دی دا معنی په تخلص مشرح شوې ده او هم معرفت د متکلم په سیاق د کلام متفرع دی او شناسائي د قایل په داب د قول کښې مودع دا نکته و کامل عیار ته د تمیز روشن ده او دقیقه د دې کار و دانش شعار ته مبرهن، چې دا اضافت و ماته خطا دی او نسبت بېجا :

چه‌رته سوزان اخگر او کجا فروزان اختر "

۱۱- د شیدا په دیوان کښې دوې مراثي قطعې راغلې چې د " بېنوا " په چاپ کښې " د پلار مرینه " تر عنوان لاندې خپرې شوې ، د " همیش " په چاپ کښې لومړۍ قطعې ته " د پلار مړینه "، او دوهمې قطعې ته " د مور مړینه " سرلیک ورکړل شوی دی ، ډاکتر انوار الحق هم یوې ته د پلار مړینه او بلې ته د مور مړینه کښلې ده ." بېنوا " د لومړۍ قطعې د تاریخ ماده " میاشت د شعبان وه " ثبته کړې خو تاریخي ارزښت یې ۱۱۸۳ هـ ترې لاندې لیکلی دی ، د دوهمې قطعې تاریخي مادې ته یې عدد نهٔ دی کښلی ؛

همیش مــاده "میاشت د شعبان ده" کښلې او عدد يې ۱۱۸۳ هـ

ترې لاندې لیکلی، د دوهمې قطعې تاریخي ماده يې "بهشت

يې ځای شه دعاکوم زهٔ" لیکلې او د ۱۱۸۹ هـ کال عدد يې

ورکړی دی، ډاکټر انوارالحق هم پهٔ همدې ترتیب دواړه

مادې ثبتې کړې دي . خو د ښېنوا لهٔ ثبت نه ۱۱۸۹ هـ کال

راوځي نه ۱۱۸۳ هـ او د همیش او انوارالحق د ثبت شوې

مادې ارزښت بیا ۱۱۸۷ هـ کېږي نه ۱۱۸۳ هـ . کېدای شي

پهٔ ځینې راوروسته خطي نسخو کښې هم څهٔ نا څـهٔ

ګونګتیاوې وي خو ما د موضوع د سپیناوي لهٔ پاره هغې

نسخې ته چې د شیدا پهٔ ژوند پهٔ ۱۱۹۲ هـ کال یهٔ زنځیري

لیکدود (د خټکو پهٔ خط) کښله شوې او د اسلامیه کالج

پهٔ کتابتون کښې ساتله کېږي ، مراجعه وکړه ، هلته د

قطعو پهٔ عنوانونو کښې د پلار او مور نوم نه قطعاً نښته

او دواړو ته د "تاریخ" ، "تاریخ" سر لیکونه ورکړل

شوي ، متن يې هم پهٔ دقیق ډول لیکل شوی چې زهٔ

يې دلته کټ مټ رانقلوم خو پهٔ نتیجه ګیرۍ کښې لهٔ مور

سره مرسته وکړي :

تاریخ

چه والدې ارتحال وکړ	ځاي جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ دا رنګ د رحلت وه وِ	خرد و ماته میاشت د شعبان وه

(c) kelabtin.com: The Digital Library

تاریخ

غم به تر عمره د والد کړم — خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت یې له مانه واوره — بهشتي ځای شه دعا کوم زه

(د قلمي نسخې ۱۸۱ مخ)

چې موږ یې د شعر د روان لوست په اساس په نني لیک دود داسې لیکو او د تاریخ ماده او ارزښت یې استخراجوو:

چې والدې مې ارتحال وکړ — ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ یې دا رنګ د رحلت ووې — خرد وماته: «میاشت د شعبان وه»

(۷۵۱+۴+۴۲۳+۱۱=۱۱۸۹ه)

غم به تر عمره د والدې کړم — خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت یې له مانه واوره: — «بهشتي ځای شه دعا کوم زه»

(۷۰۷+۱۰+۱۳+۵۰+۴۰+۷۵+۶۶+۱۲=۱۱۸۹ه)

په دواړه قطعه کښې کاتب د «والد» کلمې ته زېر ورکړی «والدِ» یې لیکلې او د شعر سکته ورکه شوې ده، که په لومړۍ قطعه کښې هم «والد» «والدې» ونه لوستل شي مسره سکته کېږي او د لسو سېلابو پر ځای ۹ سېلابه راځي او هم څرنګه چې د دواړو قطعو د تاریخي مادې ارزښت ۱۱۸۹ ه کال دی نو ځکه دواړې مرثیې د یوه چا په مړینه دي او موږ داځکه د دغه مور ګڼو چې هم د والدې په کلمه د دواړو قطعو سکتې ورکېږي او هم کاتب په یوه قطعه کښې د «والدِ»

کلمه په زړ کښلي ده او بنايي په لومړي قطعه کښې زړ (ژ) ترې هېر شوی وي او بیا وروسته داتولي خبرې ددې زړ له هېرېدلو نه راولاړې شوې دي . داچې دادواړې قطعې دیوه کس دوفات په باب دي له هغو دریو قطعو نه تایید ېږي چې ترهمدې قطعو وړاندې او وروسته کښلي شوې او د « سرفرازخان » په مړینه کښې دي .

۱۲ - د شیدا په دیوان کښې د دوو وړونو په مړینه یوه مرثیه ده چې کامل صاحب دا د ده د وړونه گڼلي او رښتین صاحب د ده د دوستان بللي خود قطعې له پهُ ځیر لوستلو نه برېښي چې دا مړه کسان نه د شیدا وړونه وو نه دوستان، بلکې دوی دواړه په خپل منځ کښې سره وړونه وو چې د شیدا د استوگنې په محله کښې اوسېدل ، دوی دواړه د یوې میاشتې په اوږدو کښې مړه شوي او دې تر بجیدی (ددوو وړونو غبرگ مرگ) تول محله غمجنه کړې چې له دوي نه یو شیدا هم دی او په دې قطعه کښې یې د ټولو غم انځور کړی دی : « په هرچاوُ رحلت سخت ددواړو وړونو نو ځکه یې ده د وړونه ځنې دوستان هم نشو بللی او دلته هیڅ داسې نخښه نشته چې دا وړونه له شیدا سره منسوب کړي ځکه د « زماوړونه » یا « وړونه مې » او داسې نور تړونکي ضمایر نه لري . بشپړه قطعه داده :

چې فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل
په غمونو کښې یې فرق تر میاشتې کم
په هر چا ؤ رحلت سخت د دواړو ورونو
په فراق کښې یې نالان وو لوی وکم
تأمل یې په بیان د تاریخ وشه
راته ووې زړه: "آهاد قلوب غم"

(۷+۴+۱۳۸+۱۰۴۰=۱۱۸۹ھ)

۱۳- موږ ولوستل چې شیدا په ۱۱۸۱ھ ق کال خپل دیوان بشپړ کړ نو آیا دده هغه وینا چې له ۱۱۸۱ ھ ق کال نه د مړینې تروخته (۱۱۹۴ ھ ق کال) پورې یې کړې دده د دیوان په نسخو کښې خوندي شوې که نه؟ ددې پوښتنې دځواب له پاره د شیدا د دیوان د څو زړو نسخو د پېژندنې سره موضوع سپینول غواړو:

الف، د شیدا د دیوان ډېره زړه تر لاسه شوې نسخه هغه نسخه ده چې په حاشیه کښې یې د ۱۱۸۷ ھ ق کال د محرم ۱۳ نېټه لیکـ ده او ورسره په یوه یادداشت کښې ویل شوي چې د دیوان د حاشیې غزلې دې راتلونکي کاتبان په متن کښې وکاږي، دا نسخه میجر راورټي په پښتونخوا کښې موندلې او اوس په برېتش موزیم کښې ساتله کېږي، میکنزي عقیده لري چې دا همغه نسخه ده چې میا محمد (؟) ته په

۱۱۸۱ هـ ق کال لیکله شوې او تر ۱۱۸۷ هـ کال پورې یې د
شاعر پاتې وینا په حاشیه کښې کښله شوې ده ، خو دا
دعوی یو بې سنده اټکل دی او په اصله نسخه کښې
داسې کومه ځنبنه یا اشاره نشته .

ب) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه چې د تذکرهٔ
کاملان رامپور مؤلف یې یادونه کوي او وایي چې د
ریاست سوات په کُتبخانه کښې ده د ۱۱۹۱ هـ کال د څلورمې
خور (جمادی الثاني) د ۲۲ نېټې لیک ده چې فیض علي د قاسم
بېګ زوی د اخون زاده میا غلام حیدر لهٔ پاره کښلې ده او په
حاشیه یې د یوهٔ ورک نومي شاعر هغه قطعه ده چې د
شیدا د مرګ تاریخ یې د «دل نظیر = ۱۱۹۰ هـ» په تاریخي
ماده کښې پکښې ثبت کړی دی .

ج) ددهٔ د دیوان بله زړه نسخه د ۱۱۹۲ هـ ق کال د صفرې
د ۱۷ نېټې لیک نسخه ده چې ددهٔ پهٔ ژوند پهٔ شاهجهان
آباد کښې همدې یاد شوي کاتب لیکلې :

« تمت تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان والا شان
مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان
دام اقباله بخط بندهٔ احقرالعباد فیض علی ولد قاسم بېګ متوطن
شاهجهان آباد بتاریخ هفدهم شهر سفر (کذا) بروز
جمعه سن ۱۱۹۲ هجري » .

دا نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په کتابتون کښې

ساتله کېږي .

د) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه هم د همدې

کاتب په قلم ده چې د ۱۱۹۲ هـ ق کال د لومړي خور په ۲۷

نېټه يې د "خان صاحب اسلام خان" له پاره په شاه جهان

اباد کښې کښلې ده ، دا نسخه د کراچې په ملي موزيم کښې

ساتله کېږي .

هـ) دا دده په ژوند خطاطي شوې مهمې نسخې دي ،

محترم همېش خلیل صاحب هم دده د دیوان یوه داسې قلمي نسخه

لیدلې چې په حاشیه کښې يې د همغه نا معلوم شاعر له خوا

د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ دیوې قطعې په ترڅ کښې راغلی:

د شیدا په آشیانه کښې جهان تریخ شه

د کباب غوندې يې کون و مکان تریخ شه

درست بدن يې گویا زړه دی په سینه کښې

"بې نظیر" هم د کاظم د مرګ تاریخ شه

(۱۱۹۴ هـ)

ښکاري داسې چې په قلمي نسخه کښې هم د تاریخ ماده

او هم عدد دواړه لیک دي نو ځکه همېش صاحب ۱۱۹۴ هـ ق تر ې

لاندې کښلی او که نه له "بې نظیر" نه ۱۱۷۲ راوزي نه ۱۱۹۴، اروابناد

کامل صاحب دې غلطۍ ته متوجه شوی او لیکلي يې دي چې

هم د تاریخ ماده او هم د دریمې مسرې مفهوم ناڅرګندوي چې د تاریخ ماده «بې نظیر» نه بلکې «دل نظیر» ده چې په دې توګه هم استخراج شوی تاریخ سمېږي او هم کاظم خان په ۱۱۷۲ هـ ق کال زوندی ؤ او تر ۱۱۹۴ هـ ق کال وروسته یې د ژوند نخښې چېرې نهٔ بښکاري نو غالباً چې له همېش صاحب نه به په جلدي کښې «دل نظیر» «بې نظیر» شوی وي او د دې ملاتړ د تذکرهٔ کاملان رامپور د مؤلف نقل هم کوي (وروسته راځي).

د کاظم خان شیدا د دیوان په دې نسخو کښې د دهٔ د وینا وروستي نمونې په حاشیو کښې لیکلې شوې لکه په (الف) نسخه کښې چې تاسو ولوستل، همدا ران د اسلامیه کالج نسخه (ج نسخه) چې مالیدلې په حاشیه کښې ځینې شعري ټوټې لرې لکه د میا عمر صاحب د مړینې دوې تاریخي قطعې چې د ۱۱۹۰ هـ ق کال دي، د نسخې په حاشیه کښې راغلي او هم د دهٔ د دیوان په نسخو کښې نورې تاریخي مادې هم شته، یوه پکښې د حافظ رحمت خان د مړینې تاریخي ماده هم ده چې د دیوان په چاپ نو کښې یې د عباراتو ارزښت ۱۱۹۴ لیکل شوی لیکن د اسم نهٔ دی ځکه د حافظ رحمت خان د مړینې کال ۱۱۸۸ هـ ق دی.

په دې اساس د شیدا دیوان په ۱۱۸۱ هـ ق کال لومړی وار د دهٔ په لاس راغونډ شوی او بیا وخت په وخت په نورو

نقلونو کښې ددهٔ پاڼې وینا ورځای شوې چې تر ۱۱۹۰ ه ق کال
پورې یې د وینا نمونې پکښې ثابتې دي او ښایي ډېره لږ
وینایې ضایع شوې وي . (۱)

دوهم : د تاریخ مرصع څو سندونه :

۱ - د افضل آباد باغ په ولې کښې ؤ او تاریخ مرصع یې ځای
په ځای یادوی چې څو نمونې یې دا دي :

د ۱۱۳۴ ه ق کال په پېښو کښې د افضل آباد ذکر داسې کوي :

« نامدار چې هرګاه صوبه دار ترسینده پور پورت لهٔ هغه
طرفه یې خاطرجمع شهٔ ، که یې د سرور لهٔ میلې سرای
ته واستوله ، دی و باغ ته د افضل آباد راغی ، دوې ، درې
شپې یې په باغ تېرې کړې .... » (تاریخ مرصع ۴۳۶ مخ) .

افضل خان د خپلې یوې جګړې د پېښو په ترڅ کښې وایې :

« .... په ولې ډېره وشوه : کنې ، کاځرې ، لوبیا په افضل آباد کښې
ډېر وو .... » (۳۱۴ مخ) .

یو بل ځای د ولې موقعیت چې افضل آباد هلته ؤ داسې ښکاره کندوي :

« مالهٔ سرایه کوچ وکړ ، په ولې چې څلور کروهه لهٔ سرا یه
تفاوت لري ، څلور کروهه او درې کروهه لهٔ نوښهره
ډېره ونیوه .... » (۳۹۲ مخ) .

۲ - په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د خانۍ موضوع :

دی تا ته سرداري ما درکړه، تسلیمات مې په ځای راوړل چې
له خان علیین مکان نه رخصت شوم، ووتم دستار مې له
سره کوز کړ، په بغل کښې مې کښېښود، د نیلاب په غاښي
چې خان جنت مکان پسې ورسېدلم، دی د غاښي په سر
ناست و، تماشايې د ملک کړه چې زه يې ولیدلم تبسم يې
وفرمایه چې خان دې ولید، دستار مې له بغله وکښه هر
چې خان علیین مکان فرمایلي وو په عرض مې ورسول،
خوشال شه، وې ویل، چې دا دستار تبرک دی کښې یې
ږ دئ! " (۳۵۰ مخ).

اساساً د افضل خان سرداري په دې وخت کښې تهداب
گذاري کیږي چې غالباً د ۱۰۹۰ هق کال نه راوروسته پښتو
سره اړه لري خو د‌ه د پلار په خوله دا محض د خپل نیکه
یو تبرک بللی او رسمي ارزښت يې نه دی ورکړی.

کله چې اشرف خان بندي شو، خوشال خان مأیوس
شو او د اشرف د اخلاصمن په شرط یې سرداري بهرام
ته ورکړه، دا حالات افضل خان په تفصیل لیکلي چې دلته يې
لنډیز را اخلو:

«..... (امیر خان د کابل صوبه دار) بادشاه ته د خان
جنت مکان شکوه و شکایت ډېر وکړیښ. بادشاه اختیار ورکړ
چې ته صوبه داري هر چې پوهېږې هغه کړه، د خان جنت

نبان (اشرف خان) حکم یې د قید راجه رام سنگهه ته چې

په جمرود وه ورا ستوه ، هغه زمیندار وه ، قبول یې نه

کړ چې دا کار د ما نه دی ، بیا یې سید پهولا چې د

شهامت خان نوی ؤ ، په پېښاور کښې هغه ته یې وکښل

چې په هر فن و فریب خان جنت نښان قید کا ، راجه رام

سنگهه خان جنت مکان په ډېر خواهش جمرود ته و بالهٔ د ده

په زړه کښې هیڅ نه وو ، د بادشاه په دولت خواهی مغرور

ورغی په سن زر دوه نوي (۱۰۹۲) آخر ثور یا اول جوزا

راجا رام سنگهه یو سرو پای ، یو آس ، یوه د غاړې دهکدهکی

ورکړ ، نوری یې رخصت کړ ، ور ته یې اشارت وکړ چې په

پېښاور مه ځه بېرون در و مه ! آخر دی از راه دولت

خواهي ورغی د سېد پهولا کره په خپله ورغی چې اشنا دې

دی وګورم نور به درومم . هغه له خدای تعالیٰ همدا

غوښتل ور ته یې وویل چې ته کښېنه زه کور ته لاړ شم

چې څه طعام راستوم طعام وخوره هاله درومه - دی یې

کښېناوه نور یې خلق ترې چاپېر کړل - پروا نه یې دامیرخان

ور ښکاره کړه ، په قید یې کړ ، الله داد خان خویشکي چې

په لنګرکوټ کښې وه ، بهرام په غالی ډېر کښې وه دواړه په

دا مصلحت شریک وو هغو ته یې وکښل چې داهسې کار ما

وکړ اوس معطل نه اوسه تا سو سرای لره ورد و مې ! ... »

«...... خان علیین مکان هم په هغه آوان پیر شوی وه (کا دي با دي به ورته ویل) چي بهرام پیان وه اوس ځخو پوخ شوی دی یعنی شیرین شه، خان دي هم د بهرام په کار راغب شي . مؤلف دکتاب (افضل خان) په هغه آوان د شپاړسو او ولسو کالو وه - په داسن و سال چي داسي هیڅ تجربه دکارونو تر سره نه وه تېره - د غاړې شول، آخر هغه ورځ زه له سرایه و بنکار ته وتلی وم تکه د زلمیو دستور دی هواهوس به ې کاوه له ورایه سوورولید شه - گومان وشه چي څوک له رفقاوو پسمانده راپسي راځي اما چي نیژدې راغی و پېژاند شه چي هغه جلبدار دی چي له خانه سره پېښاور ته لاړ وه معلوم شول چي څه آسیب وخان ته ورسیدا، په مجرد دلیدو پویه و سرای ته راغلم - په سرای باندې غوغاوه - هر څوک په خپل مال په خپل ځان گرفتار وو . ملاحظه د خلقو داوه چي اوس به فوځ راشي چي راغلم یو ملا عثمان خدای تعالی یې غریق د بحر رحمت کړه چي دی نمک حلال قدیمي د دواړو خانانو وه ولاړ وه خپل کور خپل مال یې هر څه تر شاوه داخلی مسلح په دروازه کښې د محل ولاړ وه چي زه یې ولیدم راته یې وویل چي زر ننوزه د محل عالم و باسه ، د غره په لوري روان کړه - زه ننوتم

دلاسه ې د محل د عالمو وکړه نور ې د محل عالم راروان کړ د غرځ په لور - چې غرځ ته ې عالم ورساوځ نور بیا رته راغلم - ملا عثمان په ځای ناست وځ - پس له هغه ې حال مال وغرځ ته کړ - نور ځ ورغلم خان علیین مکان ته - لوی خان په نظام پور وځ - عابد خان یې راسره کړ، د سرور مېلې ته راغلم - خان علیین مکان هم راپسې راغی جرګې معرکې کړې شوې - بهرام د شیخ جیو زیارت ته راغی - راویې بالځ، خان علیین مکان د تمامې قبیلې او د اولس سره ورغی - ځ یکتنها په سرور مېله پاتوشوم معرکه یې وکړه - بهرام مزدوره هومره تزویر وکړ چې خان یې فریفته کړ، په جرګه دا مقرر شول چې خان جنت مکان چې قید دی مغل دې یې خلاص کا - د بادشاه په حضور دې اوسي منصب دې ورکا - دا زمان بهرام لکه ...ل د وړاندې کړی دی هم دی دې اوسي - خاني یې په نامه د بهرام کړه - پس له هغه لوی خان بیا د سرور مېلې ته راغی - ځ چې په دا حال خبر شوم کوه ې په نظام پور وه روان شوم - خان علیین مکان هم راپسې راغی، محال تړې بولاق یې هم په بهرام وسپارل - دبهرام زوی یې ولاړه ته واستوځ - څو مدت ې خان څخه په نظام پور کښې تېر کړ - په امید د ملکګیرۍ چې راسره به مل شي - خېل

انتقام به واخلم - دا قصیده لوی خان بهرام ته په طریق
د وصیت کښلې وه ، دی پرې غافل شه :

د مازیګره لۀ چانه روغ نۀ دی بهرامه
لۀ هر چا سره مې زیست دی لۀ ناکامه

نوکري ، ځواني دا دواړه لکه بام دي
په پیری کښې لۀ ما ولاړل دواړه بامه

اوس دا دواړه بامه ستادي ننداره کړه
غافل مۀ شه یونمان تر صبح و شامه

په دا اوس باندې چې ستا ګجاوه ایښې
رسوه يې چې پرې نۀ وزې تر مقامه

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

هرګاه ناامید شوم خبر راغی چې خان جنت مکان بادشاه
په قلعه دګوالیر محبوس کړ - نور سل کښه کم و بیش چې لۀ
قبیلو سره راسره وو په تاریخ دوولسم د سن مذکور
(۱۰۹۲) په سلخ د رمضان په لښکره مې واړول چې ما بېن
حد د موړ او د افریدیو دی .... (بیالۀ بهرام سره جنګونه
کوي او په نتیجه کښې جرګه راځي) .... تمامې جرګې خان
ته وویل چې هغه د تا زوی دادې نمسی اختیار د تا که سرداري
دۀ ته ورکوې که هغۀ ته - خان علیین مکان ورته په ځواب
وویل چې د ما آزردګی دا ساعت د دواړو په سرداری

(c) ketabton.com: The Digital Library

نۀ ده پۀ هغه جرگه چې څۀ مقرر شوی وو د بهرام سره چې خان جنت نښان چې پۀ قيد دی خلاص دې شی دا پۀ کوم سبب پۀ گواليار کښې محبوس شۀ؟ بويه لکه چې - قرار داد شوی دی دگواليار دې کوز شي پۀ منصب دې سرفراز شي - دويم داچې محال تري بولاق دې و ماته راکړل شي او شل زره روپۍ مدد خرڅ - معرکه پۀ داتمامه شوه - چې لا شوې لره راغلو ما خان ته عرض وکړ چې دا ساعت د ما فکر او سن و سال تقاضا د سردارۍ نۀ کا - داهومره تالاش مې هم محض د پلار د خلاصي دی، گنه د بهرام نه سرداري اخيستل د خدای تعالیٰ پۀ کرم وماته اسان دي - هرچې تا دا معرکه وکړه ډېر دې ښۀ وکړۀ زۀ هم پرې راضي شوم اوس د ما دوخت تقاضا داده چې د تا پۀ خدمت دې کفش برداري، کوزه برداري کوم چې تربيت کېږم - اما يو شرط کړم تر هغه وخته پورې چې څو خان د ما او د بهرام پۀ ناستي راضي شوی نۀ دی .... (تر يو شمېر پښتو او سردارانه جنگونو کولو وروسته ليکي) .... خان علیين مکان لۀ هغې جرگې بيا راغی نظام پور ته - ماته يې وفرمايل چې څو نصو روپۍ درې ماهه موږ د تا د خرڅ د پاره د بهرام سره مقررې کړې - تۀ خپل سړي ورستوه خيرآباد ته چې اخلي يې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماور ته ووې چې د ما د تا قرار داد سره هومره وه
چې څو ته د ما او بهرام سره په اتفاق راضي شوې نه
يې ، اوس چې تا او ده سره اتفاق وکړ د ما په اتفاق هم د
بهرام سره راضي شوې اوس د ما د تا سره جدايي ده :

هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ

نور مې اميرخان ته وکښل ، اميرخان ډېره ارزو زما
د بللو کوله اما زه ورنه رغلم ، چې د ما خط ورغی په هغه
زمانې پروانه او پنځه وکښه - د ظفرخان نيايه په لاس
په معرفت د ملک محمد ارباب و رای مان سنګه ديوان داستوله
نه هم ورروان شوم چې په ځلوزيو ورغلم ازادخان نيوی،
ملک محمد ارباب او غېره کتخدايان په موجب د اميرخان واستقبال
ته راغلل پېښور له ورغلم رای مان سنګه ديوان مې د اميرخان
وليد - آس او سروپای يې د اميرخان له لوريه راکړ - ممرېز
خان جماعه دارې د اميرخان راسره کړ - دکړبو په لارې کابل
له ورغلم - د اميرخان دکوچ وخت وه جلال آباد ته - يوه شپه
مې په کابل وشوه - اميرخان ځواب راستوه چې سبا به
د ما ډېره په تکرای وي - ساعت د تا د ملازمت هم سبا
دی ور سره راووتم - په تکرای دی ډېره شه لا په ولاړه
مې ملازمت وکړ - چې نه يې ولاړ لم داته يې وويل چې په
ځان د بهرام بلا راځي - نو ورسره تر جلال آباده راغلم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره مهربانګي یې کوله ، د ماله خدمته هم رضا مند شهٔ ،
دوه صدو پنجاهي منصب یې د ما تجویز کړ او هغه برادرې چې
د ما سره وه د بهرام نه یې علیحده کړه نور یې سرو پای
او کمر خنجر راکړه زهٔ یې پېښاور ته رخصت کړم ..... هغه
وخت چې زهٔ د خان علیین مکانه خاطر آزرده مغل له راغلم
متعلقات پهٔ نظام پوره وو . خان علیین مکان ازراه اعتراض
رادوان کړه جینا کړ ته راغلل ...... (تر دې وروسته لهٔ بهرام
نه د خلکو خوابدګي او ددهٔ ظلمونه بنیې او بیا د ځان پهٔ باب د خلکو
پر پکره بیانوي) ..... اما اولس پهٔ جمع (لهٔ بهرام) ځني
راو جاروت . معرکه یې وکړه چې زموږ سردار مؤلف د کتاب
(افضل خان) دی ، بهرام چا سردار کړی دی . زهٔ پهٔ پېښاور
کښې وم چې سړي د اولس راغلهٔ چې رادرومه څهٔ لره د مغل
محتاجي کړې ..... نور زهٔ لهٔ پېښاوره جینا کړ ته راغلم . د
اولس کدخدایان واړه راله راغلل چې موږ د بهرام سره اوس
پهٔ بده برهنه شو وروزګار مو سره غلط شهٔ پاڅه
راځه . پهٔ بهرام هم اور ولګید ، زمکه پرې توده شوه .؟
(لهٔ ۴۹۲ څخه تر ۵۰۰ مخ پورې لنډیز) .

کیسه اوږده ده خو نتیجه یې داده چې د ۱۰۹۲ - ۱۰۹۳ کلو پهٔ
پېرستون کښې د اشرف خان تر بند وروسته افضل خان
رسماً سرداري پهٔ لاس کښې ونیوه او لهٔ همدې وخت نه ددهٔ

دسرداری دوره حسابله کېږي.

۳ـ پهٔ تاریخ مرصع کښې دافضل خان دکورهواوزامنویاد:

« نقل دی لهٔ نېک بخت چې خانه زاد قدیم الخدمت وه او نهایت سخي او پهٔ طاعت پهٔ عبادت به دالله تعالیٰ شب وروز مشغوله وه، پهٔ هر ملک پهٔ هر بلاد چې څوک ملا درویش وه همه ددې وظیفه خوار وو. ډېره فقیر دوسته وه، زهٔ یې یوه ورځ فقیر جمیل بېګ لره ورستولم چې د مؤلف دفرزند دپاره دعاوکا، زهٔ ورغلم پهٔ ډېر الحاح مې ځنې دعاوغوښته سر یې یو زمان پهٔ مُراقبه کړهٔ. راته یې وویل چې نېک بخته تهٔ یو فرزند غواړې ما فی الحال دوه ولیدل نور به هم پسې وشي، پهٔ لږ مدت کښې لهٔ بي بي آیسې چې کور د مؤلف دی دوه فرزندان محمد علي او محمد حسن ځنې پیدا شول او امید د نورو شته. او د بل کور دپاره یې مکرر پهٔ ډېر الحاح ورستولم چې هغه دبي بي ورنېره وه اما هېڅ ځواب یې رانهٔ کړ- دهغې هېڅ ونهٔ شول.» (۶۰۳ مخ)

د ۱۱۱۷ هـ ق کال پهٔ پېښو کښې لیکي:

- « یوسرو پای یې محمد سعید د ما فرزندته ورکړ» (۳۸۱ مخ).

د ۱۱۱۹ هـ ق کال پهٔ پېښو کښې لیکي:

- « فرزندی سیف الله خان مې دلاچي فوځدار کړهٔ» (۳۸۵ مخ)

- «هرکاه چې فرزندي سیف الله خان خبرشهٔ لهٔ لاچي پسې راغی» (۳۸۵ مخ)

د ۱۱۲۵ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- «د محبت لوړ مي محمد علي خان ته غوښتي وه» (۴۰۸ مخ).

د ۱۱۲۶ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- «ما د خپلو وابسته ؤ سره مستحکمه قلعه په نظام پوره سازه کړه فرزندي سیف خان مې جانشین کړ» (۴۱۱ مخ).

د ۱۱۲۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- «ما فرزندي محمد علي خان د بازونو سره په استقبال حسن ابدال ته ور ستولی ؤ» (۴۱۳ مخ).

- «په وخت د رخصت یې خلعت فرزندي محمد علي خان ته ورکړهٔ» (۴۱۳ مخ).

د ۱۱۲۹ هـ ق کال پېښې:

- «فرزندي سعید خان فوجدار دلاچي وهٔ» (۴۱۳ مخ).

- «په کار د خیر د محمد علي خان چې نسبت یې د محبت د شهباز خان د زوی کړه وهٔ - سرای ته د قبایلو سره راغلی وم، چې داخبر راورسېدهٔ زر مې کار خیر پیوند کړ ... سبا مې محمد علي خان د فوځ سره روان کړ» (۴۱۴ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي:

- «محمد علي خان په سن د پانزده سالګی، محمد حسن د چارده سالګی، اسدالله خان د یازده سالګي، محمد اشرف د انه سالګي په رکاب کښې راسره حاضر وو.» (۴۱۷ مخ).

د ۱۱۳۰ کال د ذی الحجې اتم:

- « په وخت د یو پرش والده د محمد علي خان په حال د نزع وه، حفر د ګور جنازې ته یې معطل نه شوم » (۴۱۶ مخ).

د ۱۱۳۰ ه ق کال د لوی اختر ورځ:

- « صدر رحمت په محمد علي خان شه، بنه تردد بهادري یې وکړه، تر واړو سورو په سرهم رکاب همعنان ترشیدو پورې په نامدار پسې ته، سواره یې پریستل په داسن د محمد علي خان چې د پنځلسو کالو پوره شوی وه او هم والده یې په د' کال هغه شپه چې ماله جینا کوره کوچ وکړ وفات شوه.» (۴۱۸ مخ).

- « په سبا فرزندي سعید خان چې فوځدار د لاچې وه، د تري ... ق سواره پیاده ور سره سرای ته راغی.» (۴۱۸ مخ).

د ۱۱۳۵ ه ق کال د رجب ۱۷ نېټه:

- « .... او د برخوردار محمد اشرف د بناد کار هم درپېش و.» (۴۴۱ مخ).

- « په تاریخ د دوولسم د رجب سنه زر سل پنځه د هرش کار د برخوردار د بنادې په اتمام ورسېد » (۴۴۲ مخ).

- « برخوردار محمد حسن خان چې د خیرآباد فوځدار وه.....» (۴۴۴ مخ).

- « ما هم په حسب قرار داد برخوردار اسدالله خان په فوځدارۍ د لاچې مقرر کړ.» (۴۴۴ مخ). (۲)

دریم؛ د سکندر خان خټک دوه یا څو سندونه؛

۱- سکندر خان خټک د افضل آباد د باغ په ستاینه کښې یوه ۸۴ بیتیزه قصیده لري چې د دې باغ هراړخیزه معرفي یې پکښې کړې او د دې باغ په وسعت او فسحت غږېدلی دی، موږ یې دلته د دې باغ د پېژندنې له پاره څو بیتونه راخوښوو:

[۱] که رضوان یې له نشاطه خبردار کا
دا مکان به د بهشته سره شمار کا

[۷] ننه، پاس لکه ښیښه هسې صفا دی
د ذرې حال وهر سړي وته آشکار کا

[۸] ته به وایې د بهار تنا غوړا شوه
اوړونه چې په هر لوري آبشار کا

[۹] تحفه نهرې یې په منځ کښې دي راغلي
چنار، سروه هم عجب پرې نمودار کا

[۱۱] بې حسابه فوارې پکښې ولاړې
په یو ځل د پشه کال غوندې امطار کا

[۱۷] په محل کښې د تصویر ګلونه واړه
په سړي باندې اهار لکه بهار کا

[۲۳] که ګلاب دی، که چنبه، که نور ګلونه
په خپل قدر معطر کوخه دیار کا

د هر لور جونه زلمي راځي په سيل
[۲۸] خپاې - خپلې مېوې واړه وار په وار کا

د حاسد په خوله دې خاورې د حسد شي
[۳۱] که تر ده نه به تعريف د «شاله مار» کا

چې ناګاهه په ګلونو کښې ښکاره شي
[۳۵] تورې سترګې د هوسۍ بلا ناتار کا

د کشمير، د کابل کله دا صفت دی
[۳۶] چې ملوک پکښې هر لور د بازو ښکار کا

په بهارې په اطراف لس دوولس کروهه
[۵۰] په انواع - انواع ګلونه هلک ښکار کا

اشرف خان به په دا باغ په جهان يا دوي
[۸۰] سکندر هم ګوندې څوک ياد په خپل اشعار کا

۲- کله چې اشرف خان په زندان کښې لوېږي ددهٔ ورور سکندر خان خټک يو منظوم ليک وراستوي او د کور کورنۍ او خپلوانو حالات ورته ليکي ، په همدې ليک کښې د افضل خان کم سني او په عين حال کښې تدبير هم ورته ستايي، دا ليک د ۱۰۹۳ هق کال د محرم په څلورمه نېټه کښل شوی او دا وخت د دهٔ د سرداري او مشرۍ تصديق کوي چې دلته يې له موضوع سره مربوط بيتونه رااخلو :

همنشین دې همګي حرامخوارهٔ وو
افضل خان نهٔ وُ خبر پهٔ عمر کم وُ

پهٔ جفا وارهٔ ودهٔ ده ته قفا کړه
پهٔ تنها صورت د خدای باندې کرم وُ

هېڅ کسی یې د انصاف مصاف ونهٔ کړ
مدعي یې وُ پهٔ غم دوستي یې بې غم وُ

آفرین باندې مغل پښتانهٔ وائي
منتشر یې نوم د توري پهٔ عالم وُ

+ + +

افضل خان د شلو کم زیات کهٔ (پهٔ) سن دی
پهٔ حکمت پهٔ مصلحت لکه کهن دی

زور قوت یې دلبنکر وار ه لیدهٔ شي
دخورشید غوندې یو اَس یوتې جوشن دی

پهٔ اعدایې هره ورځ ناره د جنګ وي
لهٔ هراسه یې آرام نهٔ شي غمجن دی

پهٔ غلیم بهارستان دهٔ خارستان کړ
پهٔ معنیٰ موږ ته توتکی لکه ګلشن دی

عندلیب غوندې خبر د هر ګل اخلي
دلاسا دلوی هلک کا پرې مېین دی

شفقت، احسان، حیا لري بې حده

د مړدي شهرت يې هم په مرد وزن دی

د فلک دشوارې وارې پرې آسانې

يا تورغر دی په همت کښې يا آهن دی

ښکار د غشي ، د ټوپک ، د باز ، شاهين کا

استاد شوی د هر علم ، د هر فن دی

ښه سوار د لرې ، ښه خط ، ښه يې انشاء ده

الغرض چې په هر فن کښې مبرهن دی

که تر تا رسېدی نه شي ګيله مه کړه

چې ياد شوی په هغه جهان دکن دی

+ + +

«کوهر» دُر دی د اخلاص په ښه صدف کښې

هر چار د افضل خان په حکم وک کا

په تحقيق لروبر نه کا څنې غاړه

«افضلخان» يې په مړې که ګزلک کا

«بهادرخان»، «صيف خان» لمسي دې لکه ګل دي

خدای دې دواړه خانصاحب ته مبارک کا

+ + +

«خالد خان» د افضل خان جای نشين و

د هر احسان ورسره شوی و خو بيا لاړ (۳)

+ + +

څلورم: د "تذکرهٔ انتخاب یادګار" سندونه:

دا اردو نامتو لیکوال او شاعر میر میناېي د کاظم خان شیدا په باب لیکي:

"شیدا کاظم خان، خانزاده قوم ختک، د پښتو نخواسري، په پرهېزګارۍ او خدای ترسۍ کښې بې مثاله وُ، پرښته خویه بنیادم وُ. ارویدل شوي دي چې دوی یوه جینۍ روزلې وه چې هغه هوښیاره او لویه شوه نو خلقو وغوښتل چې دوي يې په نکاح کړي، دوي قبوله نهٔ کړه، د هغې جینۍ هم د دوی د شتمنیا د نظر د وړاندې داخوښه وه، یوه ورځ يې ځان جوړ کړ او د دوی د خلوت ځای ته ورلره ورغله، دوی يې په غرض پوه شول او خپله کوته يې د شمعې په لمبه کښېښوده چې په سوځېدلو شوه نو لاس يې راکښلو - هغې وپوښتل چې دا څهٔ خبره ده؟ دوی ورته وفرمایل چې دې از ما بیست له مې په شمعې لاس ایښی وهٔ چې کورم چې لهٔ ما د دغه اور زغم دلې شي کهٔ نه؟ نو پهٔ هیڅ طور زغم ونهٔ شو او هر کله چې د دغه اور د تاو زغم ونهٔ شو نو د دوزخ د اور چې څو چنده لهٔ دغه اوره زیات دی به څرنګ زغمونکی شم - هم هغه ورځ يې یوهٔ نېک سړي ته نکاح کړه - پاکي ده الله لره داسې سپېڅلي سړي وي."

« د جناب مستطاب نواب محمد فیض الله خان بهادر عرش منزل په عهد کښې يې دلته په ډېر شان شوکت د میاشتې په زر روپو نوکري کوله ، په ورکړه بخښنه کښې تر لرې لرې مشهور وُ ، د دوي مشران هم د شوکت او دولت او نغارې ښبستنان وو . »

« شعر به يې اکثر په پښتو ژبه کښې فرمایلو کله به يې په فارسی کښې هم طبیعت وآزمویلو « هی هی افغان » د حضرت مؤید من الله جناب علي محمد خان د مړينې تاریخ هم د دوی د اوچت فکر نتیجه ده ـ او نادرشاه چې هندوستان په زور زیاتي ونیولو « غم عام » يې د دغه نیولو تاریخ وویلو ...»(۴)

پنځم : د « تذکرهٔ کاملان رامپور » سندونه:

حافظ احمد علي شوق رامپوري په تذکرهٔ کاملان رامپور کښې د زړو او باوري سندونو په بنا د کاظم خان شیدا په باب په زړهٔ پورې معلومات لري چې دلته يې مربوط مطالب چې لومړی لاس مواد يې بللای شو، رااخلو :

د تذکرهٔ تکملة الشعراء ښبستن لیکي : خان عالیشان چې د پښتون ختک قام رئیس دی ، د فرشتې په څېر بنیادم دی ، زاهد، پرهیزګار ، متشرع ، ډېره اوچته حوصله لرونکی ، نازک دماغه او د دړ ناوبت ښبستن دی ، ډېر زغموال کوونکی

د زغم او د ر ناوي غر دی ، په انساني صفتونو پسوللی ، دهنر او قابلیت او د سخندانۍ تولنه او د فضل او کمال ځښتن ، خوش مقاله ، نازک خیاله او زړه ته ورپورې د تازه معنو موندونکی او په نزاکت پورو ، زړه ته ورپورې او د هسکو مضمونونو لټوونکی دی - تر دغه وخته د پښتو نخوا په پښتنو کښې داسې خوږه وینا کوونکی سړی نه پیدا شوی دی او نه به پیدا شي ، لا د ایران په باب هم بحث کیدای شي ، په نازکخیالۍ او ادا بندۍ کښې د سلیم ، شوکت بخارایي ، صائب تبریزي ، ناصر سرهندي او غني کشمیري په شان یکتا دی . په پښتو ژبه کښې د دوی دیوان د خوش خیالۍ او سخندانۍ له رویه مشهور دی ، کله کله به یې په فارسۍ کښې هم غزل ویلو د مړینې یې یو شو کالونه کیږي . د راجه نول رای ناظم اوده د قتل تاریخ یې داسې نظم کړی دی ...... د نواب سید علي محمد خان صاحب تاریخ یې هی هی افغان (۱۱۵۷ هـ ق) ویلی دی ، په هندوستان یې د نادر شاه د حملې تاریخ دغم عام (۱۱۵۱ هـ ق) نه راایستلی دی ، د کمایون د غره په لمنه کښې د چلیکا په ځنګل کښې د محصور پدلو تاریخ یې د فساد عظیم (۱۱۶۵ هـ ق) د توریو نه راایستلی دی . د شیدا د دیوان دوه نسخې د د ریاست سوات په کتبخانه کښې شته دي .

یوه نسخه په غټ قلم لیکلې شوې ، خلور سوه شپاړس

محرونه لري ، په پای کښې يې دا عبارت دی . " تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان عالیشان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان سلمه الرحمٰن بتاریخ بیست و دویم شهر جمادی الثاني سـ ۱۱۹ له بخط بنده احقر العباد فیض علي ولد قاسم بیګ بپاس خاطر اخون زاده میان غلام حیدر سلمه الله تحریر یافت ."

مؤلف د دهٔ دیوان را پېژني او بیا دوفات قطعې تري راخلي چې د یوې عنوان دی :

تاریخ دوفات ددریو دوستانو او دیو زوی :

آه بدو ماه سه مشفق مرا
چار میش قرهٔ عینم بدان
زان دو شهید و دو سعید ازل
طبل رحیلی زده سوی جنان
سال وصال همه گردد جلی
بود غم يې هم آه - خوان هم
(۱۱۶۱هـ ق)

...... ددې دیوان په سر پاڼې چا کابلي د شیدا خان دوفات دا تاریخ لیکلی دی :

د شیدا په آشیان جهان تریخ شه
دکباب غوندې يې کون و مکان سیخ شه

درست بدن یې ګویا زړه ؤ په سینې کښې
دل نظیر د کاظم خان د مرګ تاریخ شه

له " دل نظیر" نه (۱۱۹۴ ه‌ق) جوړیږي. غالباً همدا یې تاریخ وفات دی، د دوی په باره کښې له کومه کتابه یا زباني روایته نور حال معلوم نه شه". (۵)

شپږم: د خانزاده شېرعلیخان مجمع الانساب:

د کاظم خان د کورنۍ د غوړې پرانستلو په برخه کښې چې کوم سند تر لاسه شوی هغه د خانزاده شېر علیخان "مجمع الانساب" دی. شېرعلیخان د خوشال خان خټک د خانۍ د کورنۍ یو فاضل شاعر او لیکوال غړی دی چې د ۱۲۵۸ ه‌ق کال د ذی‌الحجې په ۲۰ نېټه زېږېدلی او په ۱۳۲۳ ه‌ق کال د ۶۴ کلنۍ په عمر وفات شوی دی، د شاهداد خان، هغه د سرور خان، هغه د سردار خان، هغه د شهباز خان، هغه د سعادت خان، هغه د افضل خان، هغه د اشرف خان او هغه د خوشال خان خټک زوی ؤ.

شېرعلیخان د خپل ستر نیکه افضل خان په پېروۍ په پښتو، فارسي او اردو ژبو د مجمع الانساب په نامه یو کتاب کښلی او د خټکو د خانۍ د کورنۍ شجرې او حالات یې پکښې راوړي، دی د خپل کتاب په سریزه کښې لیکي:

«واﺋي دا بندهٔ نادان مملو پهٔ عصیان یعنې خانزاده شېرعلیخان پهٔ خدمت د هوښیارانو روښن دلانو کښې پهٔ ډېر تواضع او نیاز سره عرض د عاجزۍ پهٔ دا مضمون لري چې هر ګاه پهٔ مطالعه دکتاب د تواریخ مرصع پهٔ زېور د معنیٰ آراسته او ښاېسته دی او پهٔ مجلس د تاریخ دانو خلقو کښې دګلو دسته دی. دی پهٔ معنیٰ کښې د دروکان دی او مصنف ددهٔ زموږ نیکه محمد افضل خان دی چې دهٔ خپل انساب یعنی واړه نسب نامه پهٔ ښه تفصیل سره لهٔ ابتدا د ملک اکوړ خان نه چې سرخېل زموږ د خاندان دی تر خپلو فرزندانو پورې بیان کړې ده پهٔ هسې عنوان سره چې بیا ورته حاجت د تقریر او تحریر نشته، لهٔ هغه مدت نه اوس زموږ تر وخته پورې ډېره زمانه تېره شوې ده او پهٔ دا منځ کښې زموږ پهٔ خاندان کښې ډېر ښه علم دان او قابل کسان پهٔ خپل خپل وار سره هغه جهان ته لاړ شوي دي لیکن چا د هغو نه پهٔ جمع کولو ددې تقریر او پهٔ کښلو ددې تحریر سعی کوښښ نهٔ دی کړی یعنی دا نسب نامه چې اوس کښی شي هیڅ کښلې نهٔ ده دا خو یو دا سبب معلومیږي چې پهٔ هغه وخت کښې قسم قسم حادثات او رنګا رنګ تکلیفات پهٔ منځ ددوی کښې راغلي وو. پهٔ سبب د هغو یوه کم فرصتي شوه، بله سراسر بې رغبتي شوه،

اوس چې فضل د پاک سبحان دی او بیا کرم د نبي آخر زمان دی. نور ځکه زمونږ حاکم جناب نواب صاحب بهادر خواجه محمد خان دی چې په واسطه ددوی سره زمونږ خاندان واړه برقرار دی، چنانچه هر یو کس له مونږ په خواهش دخپل دوزګار دی. هرګاه چې رغبت د بنده په لوستلو د کتابونو او په لیدلو د تاریخونو او په جمع کولو ددا رنګ حالونو له هرڅهٔ زیات وه. پس له داسبب په ډېر کوښښ اومحنت سره دانسب نامه جمع کړې شوه په هسې مضمون سره چې انشاءالله له ابتداء د خان مرحوم چې مصنف دکتاب دی تر مونږ پورې چې اووهٔ اته پېړۍ تېرې دي هېڅ قدر به پکښې تغیر او نقصان راغلی نهٔ وي اوکهٔ وي هم شاید، ځکه چې بنده مرکب له سهوې او نسیان دی. اوس زمونږ نوبت په سر راغلی دی کهٔ مونږ نهٔ وو یقین دی چې پس له مونږه به داکښل په طور د یاد داشت باقي پاتې شي ... (د مجمع الانساب دیباچه).

خانزاده شېرعلیخان پر نسب نامه سربېره نور ډېر تصنیفونه هم درلودل او په نظم او نثر دواړو یې کښل کول.

د شېرعلیخان په نسب نامه کښې زمونږ له موضوع سره مربوط دالاندې مطالب ترلاسه کېږي:

۱- په هغه جدول کښې چې دخټلو د رئیسانو فهرست

لهٔ ملک اکوړ خان نه بیا ترخپله وخته لیکي د محمد افضل خان په برخه کښې وایي:

« د حکومت د پیل کال ۱۰۹۴ ـ د حکومت پای ۱۱۵۴ هـ ق ، د حکومت دوره ٦۱ کاله ، د اورنګ زیب او بهادر شاه زمانه»

۲ ـ د افضل خان خټک د زامنو په باب لیکي:

« محمد افضل خان چې زموږ په خاندان کښې په خان مرحوم سره مشهور معلوم دی و دوی ته خداوند تعالی اته فرزندان عنایت کړي وُو چنانچه سعدالله خان ، کاظم خان لهٔ یوې مور د ، محمد علیخان ، حسن علیخان لهٔ بلې موره ، عبید خان ، محمد عماد خان لهٔ بلې مور . محمد اشرف خان لهٔ بیلې موره . محمد سعید خان لهٔ بیلې موره . په دوی کښې سعدالله خان مشر وهٔ او س په شهید خان سره مشهور دی ځکه چې د لبنکرخان د لاسه چې زوی د محمد علیخان وهٔ او دده و یاره وهٔ ، په سرای کښې شهید شوی دی »

۳ ـ د کتاب په اردو برخه کښې د افضل خان د ریاست او سردارۍ په باب لیکي:

« کله چې اشرف خان بندي شو (ددهٔ ورور بهرام دپلرنی ریاست دعوی وکړه) خو خوشحال خان د مشرۍ پګړۍ خپل نمسي افضل خان ته ور په سر کړه .... محمد افضل خان یو پوهٔ سړی وُ ، ډېر کتابونه یې لیکلي وو ـ دهٔ ٦۱ کاله مستقل

حکومت وچلاوهٔ ، اتهٔ زامن یې درلودل چې دادوه یې دیادولو وړ دي سعدالله خان او محمد علیخان ، سعدالله خان (اسدالله خان) لهٔ خپل پلار نه خپه شو . دځو ملا زمانو سره تیراه ته ولاړ هلته یې د تیراه ریاست جوړ کړ . د محمدافضل خان دوفات پوخ تاریخ څرګند نهٔ دی .»

۴ ـ نسب نامه داسدالله خان دحکومت دوره لهٔ ۱۱۵۴ تر ۱۱۸۰ هـ ق پورې ۲۷ کاله شمېرې چې د نادرشاه اواحمدشاه دوره ده (۶) .

پایلیکونه :

(۱) پهٔ دې برخه کښې دکاظم خان شیدا دوینا نمونې لهٔ کابل چاپ دیوان څخه چې پهٔ ۱۳۳۳ هش کال پښتو ټولنې چاپ کړی ، رااخیستل شوې دي . دتاریخي مادو د تثبیت لهٔ پاره د اسلامیه کالج خطي نسخه لوستله شوې او دکاظم خان شیداد دیوان دخطي نسخو پهٔ باب معلومات زما لهٔ « پښتو نسخې ـ د پښتو غوا او دنیا پهٔ کتابتو نو کښې ، قلمي اثر نه اخیستل شوي دي .

(۲) دتاریخ مرصع اقتباسونه داروابناد استاد کامل مومند لهٔ چاپ متن څخه شوي دي .

(۳) دسکندرخان ختک ددې قصیدې او ترجیع بند بشپړ متنونه ددهٔ دديوان پهٔ هغه قلمي نسخه کښې دی

چې د پښتو اکیډمی پېښور په کتابتون کښې ساتله کېږي .

ما د دواړو بشپړ متنونه په دوهم ټوک ادبي ستوري کښې راوړي دي، د ۱۳۵۹ کال د کابل چاپ ۳۳۵-۳۶۲ مخونه.

(۴) د دې کتاب اقتباس دارو ابنا د استاد کامل مومند له « ۶۳۰ » نوي کتاب نه شوی دی، ۲۰۶-۲۰۸ مخونه .

(۵) دا متن هم دارو ابنا داستا د کامل مومند له یاد شوي کتاب نه اخیستل شوي، ۲۰۹-۲۱۲-۲۱۵-۲۱۹ مخونه.

(۶) د دې نسب نامې د قلمي نسخې فوتو سټېټ محترم پردل خان خټک را سپارلې وُ چې قلباً مننه ترې کوم .

○

څلورم څپرکی

ترلاسه شوې نتیجه

د استغناق طمعه به څهٔ کړې لهٔ اخوانه
نتیجه يې ورکېدهٔ دي لهٔ کنعانه

د تېرو ښو او لیکلو او روایتونو، شکونو او ټکونو او ښکاونو او لاسوندونو د څېړنې، تنقید او جاج په نتیجه کښې د کاظم خان شیدا د ژوند اړخونه په لنډ ډول داسې جوړولای او ترتیبولای شو:

د شیدا نوم «محمد کاظم» (۱) تخلص «شیدا» (۲) په قام «افغان ختک» (۳) د خان د «خاندان» (۴) خانزاده د خوشحال خان ختک کړوسی، د اشرف خان هجري لمسی او د افضل خان ختک زوي وُ (۶) په سرای او افضل آباد

کښې يې استوګنه کړې وه (۷) دی په ځوانۍ کښې له حپل پلار نه

خخه د هندوستان پر ډېر سوا او په دې توګه يې د سردارۍ

په سر پښتو شو او پښبد و نکو پښتو ته شاکړه (۸) .

دده پلار افضل خان ختک د ۱۰۷۴-۷۵ هـ ق کال شا او خوا

زېږېدلی و (۹)، په ۱۰۹۲ هـ ق کال کښې يې چې پلار اشرف خان

هجري د مغولو له خوا زنداني شو. خوشال خان ختک سرداري

بهرام ته وسپارله خو افضل خان ونه منله او د بهرام تر

منافقت وروسته په ۱۰۹۳ هـ ق کال دختکو سردار شو (۱۰) او تر

۱۱۵۳ هـ ق کال پورې يې د اورنګ زېب او د هغه د اخلافو د

حکومت په دوره کښې سرداري ۶۱ کاله دوام وکړ (۱۱) چې تر

سردارۍ وروسته يې د پاتې ژوند په باب معلومات نشته او

د مرګ نېټه يې نا معلومه ده (۱۲) .

دا فضل خان ختک دوا ده په باب د سکندر خان ختک له

دې زېږي خخه چې په اشرف خان يې کوي :

«بهادر خان» «صيف خان» لمسي دې لکه ګل دي

خدای دې دواړه خان صاحب ته مبارک کا (۱۳)

خرګندېږي چې افضل خان تر ۱۰۹۴ کال وړاندې يعنی د خان

او سردارۍ تر پيلېدو مخکښې واده کړی و او داوخت د

دوو ماشومانو پلار و .

ښکاري افضل خان ختک د ۱۶ کلنۍ ۱۷ کلنۍ په سر

وادهٔ کړی وي او دایره عادي خبره ده ځکه هغه وخت د خانانو او شتمنو په کور نیو کښې اولادونو ته له ځوانېدو سره سم ودونه غوښتل کېدل ، لکه افضل خان چې په خپله هم خپل زوی محمد علیخان ته تر پنځلس کلنۍ وړاندې د محبت لور غوښتې وه (۱۴) او تر ۱۱۳۵ هق کال وړاندې یې محمد اشرف خان ته هم د ۱۴ کلنۍ شا او خوا وادهٔ کړی وُ (۱۵). دهٔ په ۱۰۹۴ کښې دوه زامن د "بهادرخان" او "صیف خان" په نومونو درلودل (۱۶) چې بهادر خان په تاریخ مرصع او مجمع الانساب کښې نهٔ دی یاد شوی بنایي په ماشومتوب کښې مړ شوی وي خو "صیف خان" د "سیف الله خان" او "سیف خان" په نامه شته چې په ۱۱۱۹ هق کال یې دلاچي پوځدار ټاکلی دی (۱۷) او هم یې بل زوی د محمد سعید خان په نامه دی چې دی یې هم په ۱۱۲۹ هق کال دلاچې پوځدار ټاکلی دی (۱۸) کېدای شي دا دواړه دیوې مور زامن وي.

د ۱۱۱۴ هق کال شا او خوا افضل خان ختک دوې لاولده بیبیانې درلودې چې یوه یې بي بي آیسه نومېده او بله د بي بي نېکبختې وریره وه. بنایي دا وخت یې لومړۍ مېرمن مړه شوې وي ، دی د بي بي نېکبختې په ټینګار او ملتیا فقیرجمیل بېګ ته د زوی د غوښتلو لهٔ پاره دعا ته ورځي ، هغه زېری ورکوي چې : نېکبخته ته به یو زوی غواړې ما في الحال

دوه ولیدل نور به هم پسې وشي او همداوه چې محمد علي او محمد حسن دبي بي آیسې لهٔ نسه پهٔ ۱۱۱۵- او- ۱۱۱٦ هـ ق کلونو کښې یو پهٔ بل پسې پیدا شول خو دوهې بي بي بې څهٔ ورته ونهٔ وې ، هغه لا ولده پاتې شوه (۱۹) تردې کال (۱۱۱٦) پورې فقیرجمیل بېګ ژوندی ؤ او پهٔ همدې کال ومړ ؛

چون رفت از جهان این کرامت خدیو

بجز "ق" آمد زعالم " غـــریـو "

(۱۲۱٦ - ۱۰۰ = ۱۱۱٦ هـ ق) (۲۰)

لهٔ افضل خان خټک کره پهٔ ۱۱۱۹ هـ ق کال اسدالله او پهٔ ۱۱۲۱ هـ ق کال محمد اشرف خان پیدا شول (۲۱) د محمد علي خان مور (بي بي آیسه) پهٔ ۱۱۳۰ هـ ق کال مړه شوه (۲۲)

تاریخ مرصع چې تر ۱۱۳٦ هـ ق کال پورې واقعات پکښې راغلي د افضل خان خټک د نورو زامنو او ماندینو ذکر نهٔ لري او داهم دنورو پېښو پهٔ ترځ کښې پهٔ ضمني ډول یاد شوي دي .

مجمع الانساب چې دافضل خان خټک دسرداری تر پایه (۱۱۵۳ هـ ق) پورې ددهٔ پهٔ باب غږېږي لیکي چې دهٔ لهٔ پنځو ماندینو نه اتهٔ زامن درلودل : سعدالله خان او کاظم خان لهٔ یوې موره ، محمد علي خان او حسن علي خان لهٔ بلې موره ،

(c) kitabton.com The Digital Library

عبید خان او محمد عماد خان له بلې موره ، محمد اشرف خان له بېلې موره او محمد سعید خان له بلې موره (۲۳).

د تاریخ مرصع او مجمع الانساب په پېښو کښې تناقض لږ دی.

د تاریخ مرصع په قول په ۱۱۱۴ هق کال افضل خان دوه ماندینې درلودې چې له یوې نه محمد علي خان او محمد حسن خان وزیږیدل خو د بلې اولاد نه و . د دوه مشر زامن سیف الله خان او سعید خان هم درلودل چې یو یې په ۱۱۱۹ ـ و بل په ۱۱۲۹ هق کال دلاچې پرځداران تېا کلي وو - د سکندر خان په وینا سیف الله خان د اشرف خان تر بندي کېدو (۱۰۹۲ هق کال) وروسته او د ۱۰۹۳ هق کال د محرم تر ۴ وړاندې زیږېدلی نو یقیناً دا دوه زامن یې له بلې ماینې یا نورو ماینو څخه وو ، همدا راز په تاریخ مرصع کښې د اسدالله خان او محمد اشرف خان د میندو د یادولو ضرورت نه دی پېښ شوی (۲۴) خو کوم تناقض چې را منځ ته شوی هغه دادی چې په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د شپږو زامنو نومونه : سیف الله خان ، محمد سعید خان ، محمد علي خان ، محمد حسن ، اسدالله خان او محمد اشرف خان راغلي (۲۵) خو په مجمع الانساب کښې د سیف الله خان نوم نشته ، محمد حسن د حسن علي په نوم راغلی ، اسدالله خان د سعدالله خان په نوم راغلی خو په حاشیه کښې اسدالله هم ورسره شته (یعني دی په دواړو نومونو یادیدئ)

کاظم خان ، عبید خان او محمد عمارخان نوي نوموړه دي چې تاريخ مرصع يې نهٔ يادوي او هم سعدالله خان تر ټولو مشر ګڼل شوی چې دا سمه نهٔ ده اما څرنګه چې سرداري دهٔ ترلاسه کړې نوشېرعليخان فکر کړی چې دی به تر ټولو مشر وي (۲٦) همدا راز عبيد خان بنايي د همغه عابد خان بل نوم وي چې کاظم خان شيدا دخپل ديوان نسخه د دهٔ په لاس محمدي صاحبزاده ته لېږلې ده (۲۷).

څرنګه چې تاريخ مرصع تر ۱۱۳٦ هق کال وروسته پېښې نهٔ لري او مجمع الانساب تر ۱۱۵۳ هق کال پورې دافضل خان ختک ژوند يقيني کوي نوځکه په دې موده کښې د دهٔ د زامنو پېدا کېدل يوه عادي او طبيعي خبره ده چې په دې توګه مجمع الانساب د تاريخ مرصع معلومات ماتوي نه بلکې بشپړوي يې .

په رواياتو کښې د کاظم خان شيدا زېږېدل د ۱۱۳۵ - ۱۱٤۰ هق کلونو تر منځ اټکل شوي ، په دې برخه کښې نهٔ ماتوونکي او نهٔ زيات روښانوونکی سند نهٔ شته نوځکه همدا اټکل په دې برخه کښې تر اوسه پورې نهٔ اټکل پېلای شو .

کومه مرثيه چې د کاظم خان شيدا په ديوان کښې د دهٔ د والد په نوم چاپ شوې ، سمه نهٔ ده ، دا او وروستې

قطعه یې د «والدې» په مرینه دي چې دا خبره هم دخطي نسخو د دود او هم ددهٔ د بښتونو د جوړښت او بشپړتابه په اساس معقوله او د منلو وړ ده (۲۸).

همدا راز د مجمع الانساب د لیکنې له مخې محمد کاظم د اسدالله خان سکنی ورور دی او اسدالله خان د ۱۱۱۹ هـق کال شا او خوا زیږېدلی او هم څرګنده چې د ۱۱۱۴ هـق کال شا او خوا ددهٔ د مور یادونه نشته نو ددهٔ له مور سره د افضل خان خټک د وادهٔ کولو وخت د ۱۱۱۵ - ۱۱۱۸ هـق کلونو په موده کښې اټکلولای شو، که د اسدالله خان او محمد کاظم خان دوی مور د وادهٔ په وخت کښې د ۱۶ یا ۱۸ کلو وي نو د زیږیدو وخت یې د ۱۱۰۰ هـق کال شا او خوا ټاکلای شو او که د افضل خان خټک دا بي بي د ۱۱۰۰ هـق کال زیږېدلې وګڼو نو په ۱۱۸۹ هـق کال چې وفات شوې او کاظم خان شیدا یې دوې مرثیې ویلې دا د ۸۹ کلونو عمر درلودونکې وه، چې دا عمر هم له طبیعي او هم له عقلي نظره نامناسب نهٔ دی نو د شیدا د دیوان ددې مرثیو نتیجه به دا وي چې دا دواړې قطعې ددهٔ د خپلې مور په مړینه ویلې دي.

که څهٔ هم اسدالله خان د شیدا سکه ورور وٚ (۲۹) خوله یې خوا د دهٔ له سرداری او جاګیر سره مینه نهٔ وه

اولهٔ بله پلوه د خانۍ او سرداري په سر د دوی کورنۍ شخړې ناوړه حالت ته رسېدلې وې نو ځکه دهٔ په ځوانۍ وطن پرېښود او د هند مسافر شو ، دې پېښو ته ددهٔ په دیوان کښې تلمیحي اشارې شوې دي (۳۰) او همدا ناوړه حالت ددې باعث شوې ددهٔ ورور اسدالله خان ددهٔ دوراره لښکر خان په لاس ووژل شي (۳۱) او همدې پېښې کاظم خان هم دردولی او ژړولی دی :

لهٔ حبِ جاهه په زړهٔ کښې سوړ یم
د ملنګۍ وکار ته جوړ یم
سرمې خوږلی د شیرین ورور دی
لهٔ ژوندګۍ تر حلقه موړ یم (۳۲)

شیدا حنفي مذهب ، د نقشبندیه طریقې صوفي (۳۳) ، دیندار او پرهېزګاره انسان وُ (۳۴) ، وادهٔ یې نهٔ وُ کړی او په کومه قطعه کښې یې چې د « قرهٔ عین » په مړینه اوښکې تویې کړې او قرة العین د زوی استعاره ده ځکه دا ددهٔ زوی نه بلکې زوی خوانده یې وُ چې د دسرېده (مصرع) د « بدان » کلمه صراحت پرې کوي . یعنې : زما د سترګو کسې یې وبوله !

د شیدا شعر او شاعري په پښتو ادب کښې ځانګړی

د منفرد مقام لري او د تذکرۀ کاملان رامپور دا لیکنه یې نه داسې څرګ داغلی نه به راشي حتی په فارسي کښې هم د بحث وړ دی (۳۵) که کامل صاحب مبالغه او غلو هم کړې (۳۶) د دۀ د انفرادیت په برخه کښې ډېره سلنه نه ښکاري .

شیدا د نواب محمد فیض الله خان په عهد کښې د میاشتې د دوه روپو نوکري درلوده (۳۷) او تر پایه خپل پلرنې ټاټوبي ته نه دی راستون شوی

د شیدا د مړینې تاریخي ماده د «دل نظیر = (۱۱۹۴ هـ ق) په تورو کښې نغښتې ده چې یوه ناپېژندل شوی کابلي شاعر ویلې ده (۳۸) او دا خبره ترڅو چې ماتوو نکې سند پیدا نه شي او تر دې کال وروسته د دۀ د ژوند نورې نخښې نښانې و نه موندلې شي ، د منلو وړ ده

نه پای کښې زۀ د لوی عالم استاد کامل مومند روح ته دعا کوم ځکه چه دوی په دې موضوع کښې عالمانه ښکلونه او پلټونه نۀ وای کړې نو دا به ددې لیکنې لور ته پام نۀ ؤ اوښتی او دا رساله به نۀ وه کښل شوې .

پایلیکونه :

(۱) د دیوان سریزه ، د دهٔ پهٔ خپل قلم .

(۲) همدا سریزه .

(۳) همدا سریزه .

(۴) دیوان ، د پښتو د شعر حسب حال ، ۱۴ مخ .

(۵) تذکرهٔ انتخاب یادګار ، د اروا ښاد استاد کامل د ۱۶۳۰ کتاب پهٔ حواله ، ۲۰۶ مخ .

(۶) مجمع الانساب د خانزاده شیرعلیخان ، قلمي نسخه .

(۷) د کاظم خان شیدا د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۸) د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۹) دا اټکل د سکندر خان خټک لهٔ هغه منظوم لیک نه چې پهٔ ۱۰۹۳ هـ ق کال یې د اشرف خان پهٔ نوم لیکلی او هلته دی د شلو کلو کم و زیات ګڼلي ، کولای شو . د لیک قلمي متن د سکندر خان د دیوان پهٔ هغه نسخه کښې چې پهٔ پښتو اکیډمۍ کښې خوندي ده . را علی او د لیکوال د دوهم ټوک ادبي ستوري پهٔ ۳۴۴-۳۶۲ مخونو کښې خپور شوی دی ، او هم افضل خان پهٔ تاریخ مرصع کښې د ۱۰۹۲ کال د پېښو پهٔ ترڅ کښې خان د ۱۶-۱۷ کلو ښيي .

(۱۰) دا موضوع په تاریخ مرصع کښې افضل خان خټک په تفصیل لیکلی، ۴۹۲ - ۵۰۰ مخونه .

(۱۱) مجمع الانساب، د خانزاده شیرعلیخان، قلمي نسخه .

(۱۲) همدا اثر .

(۱۳) د سکندر خان خټک لیک، ادبي ستوري ۲ / ۳۵۴ مخ .

(۱۴) تاریخ مرصع، ۴۰۸ مخ .

(۱۵) تاریخ مرصع، ۴۴۱ مخ .

(۱۶) د سکندر خان لیک .

(۱۷) تاریخ مرصع، ۳۸۵ مخ .

(۱۸) تاریخ مرصع، ۴۱۳ مخ .

(۱۹) تاریخ مرصع، ۶۰۳ مخ .

(۲۰) په تذکره کښې د فقیر جمیل بېګ د قبر ذکر دی .

(۲۱) تاریخ مرصع، ۴۱۷ مخ .

(۲۲) تاریخ مرصع، ۴۱۶، ۴۱۸ مخ

(۲۳) مجمع الانساب، قلمي نسخه

(۲۴) مجمع الانساب دا ذکر کوي .

(۲۵) تاریخ مرصع، بېلا بېلې برخې .

(۲۶) مجمع الانساب

(۲۷) وګورئ د دیوان سریزه، د شیدا په خپل قلم .

(۲۸) وګورئ د دهٔ د ديوان خطي او چاپي نسخې

(۲۹) مجمع الانساب .

(۳۰) موږ له ديوان نه په دې خبرې کښې کافي نمونې ورکړي دي .

(۳۱) مجمع الانساب .

(۳۲) ديوان .

(۳۳) ديوان ، د دهٔ د خپل قلم سريزه .

(۳۴) تذکرهٔ انتخاب يادګار او تذکرهٔ کاملان رامپور ، دارواښاد کامل ، د ۱٦۳۰ کتاب په حواله ، ۲۰۷ مخ

(۳۵) تذکرهٔ کاملان رامپور ، د ياد شوي کتاب په حواله .

(۳٦) استاد کامل ، ۱٦۳۰ نومې کتاب ، ۲۰۹ مخ .

(۳۷) تذکرهٔ انتخاب يادګار ، دارواښاد کامل د ياد شوي کتاب د ۲۰۷ مخ په حواله .

(۳۸) تذکرهٔ کاملان رامپور ، د استاد کامل په حواله .

نومليک

د وګړيو، ځايونو، نسلونو، کتابونو او نورو نومونه

پهٔ دې نوملیک کښې د ځایونو نومونو ته د ستوري «*» نخښه شوې، کتاب ته «ک»، نسلونو ته «ن»، علمي او نشراتي مرکزونو ته «م»، او نورو ته واضح توري کښل شوي دي.

آزاد خان : ٦١
آيسه، بي بي : ٦٣، ٨٢، ٨٣
احمد (پاک) : ٢٨
احمد شاه : ٧٨
ادارهٔ اشاعت سرحد : (م) ٦
د ادبياتو پوهنځی : (م) ٢٣
ادبي ستورې (ک) : ٧٩، ٨٩، ٩٠
اردو (ژبه) : ٧٠، ٧٤، ٧٧
اسدالله خان : ٣، ٤، ٩، ١٠، ١٣، ١٤، ٢١، ٦٤، ٦٥، ٧٨، ٨٣، ٨٤، ٨٦، ٨٧،
اسلام خان (خانصاحب) : ٥١
اسلاميه کالج کتابتون (م) : ٥١، ٥٢، ٧٨، ٩٢
اشرف خان : ب، ١، ٣، ٩، ١١، ١٥، ١٦، ١٨، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٦٢، ٦٧، ٧٤، ٧٧، ٨٠، ٨١، ٨٤، ٨٩
افريدي (ن) ٥٩
*افضل آباد (باغ) : ١٤، ٢٩، ٥٣، ٦٦، ٨٠
افضل خان خټک : ب، ١، ٣، ٧ تر ٢٣، ٥٣ تر ٥٥، ٥٧، ٦٢، ٦٣، ٦٧ تر ٦٩، ٧٤، ٧٥، ٧٧، ٨٠ تر ٨٦، ٨٩، ٩٠
افغان (ن) : ٢٦، ٢٧، ٨٠
* افغانستان : ١، ٢
افغاني (ن) : ١، ١٢، ١٨، ٢٣، ٢٦، ٢٧
اکوړ خان (ملک) : ٧٥، ٧٧
* اکوړی : ٤٤
الله داد خان خوېشکي : ٥٦
الله نور : ٨، ١٢، ١٣، ١٨، ٢٠، ٢١، ٤٩
امير خان : ٥٥، ٥٦، ٦١
انوار الحق (ډاکټر) : ٢، ٤٥، ٤٦
اورنګ زيب : ٧٧، ٨١
* ايران : ٧٢
* باجوړ : ٣٨
بادشاه (اورنګ زيب) : ٥٥، ٥٦، ٥٨، ٥٩
بادي : ٥٧
* بدخشان : ٢٧
برېټش موزيم (م) : ٤٩
* بريلی : ٣١
* بګرامي : ٦١
* بنګاله : ٣١
بهادر خان : ٦٩، ٨١، ٨٢
بهادر شاه : ٧٧
بهرام : ٩، ١٥، ٥٥ تر ٦٢، ٧٧، ٨١

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېنوا عبدالرؤف: ۲، ۶، ۴۵، ۴۰
پردل خان ختک: ۷۹
پښاور: وګ: پېښور.
پښتانهٔ (ن): ۳، ۴، ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۱، ۶۸، ۷۱، ۷۲
پښتانهٔ شعراء (ک): ۲، ۵
پښتو: وګ: پښتانهٔ.
پښتو (ژبه): الف، ب، ج، ۲، ۳، ۱۹، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۷
د پښتو ادب تاریخ (ک): ۲، ۶
پښتو اکېډېمي (م): ۶، ۷۹، ۸۹
پښتو ټولنه (م): ۵، ۶، ۷۸
د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت (م): ۵
پښتو ګرامر (ک): ۱
پښتون: وګ: پښتانهٔ.
پښتونخوا: ۴۹، ۷۰، ۷۲
پښتو نسخې د پښتونخوا او دنیا په کتابتونونو کېنې (ک): ۷۸
* پېښور: د، ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۱، ۵۶، ۵۷، ۶۱، ۶۲، ۷۹
پلاوړن: ۱، ۱۵، ۱۸، ۱۹
تاریخ ادبیات سرحد (ک): ۲، ۶
تاریخ مرصع (ک): ج، ۲، ۵ تر ۸، ۱۰ تر ۱۳، ۱۵ تر ۱۷، ۲۰ تر ۲۳، ۵۳، ۵۴، ۶۳، ۷۵، ۷۸، ۸۲ تر ۸۵، ۸۹، ۹۰
تذکرهٔ انتخاب یادګار (ک): ۲۲، ۷۰، ۸۹، ۹۱
تذکرهٔ تکملة الشعراء (ک): ۷۱
تذکرهٔ کاملان رامپور (ک): ۲۲، ۵۰، ۵۲، ۷۱، ۸۸، ۹۱
تری بولاق: ۵۸، ۶۰، ۶۵
* تنګاړو: ۹۰
تواریخ مرصع (ک): وګ: تاریخ مرصع
* ټوتکی: ۶۸
* تیراه: ۳۰
* تیری: ۷۸
* جلال آباد: ۶۱
جم (باچا): ۳۵، ۳۶
* جمرود: ۵۶
* جیناکړ: ۶۲، ۶۵
د چاپ زی (م): ۲۳
* چلیکا (ځنګل): ۷۲
* خلوزي: ۶۱
حبیبي، علامه عبدالحی: ۲، ۵
* حسن ابدال: ۴، ۱۰، ۶۴
حسن علیخان: ۷۷، ۸۳، ۸۴
حنفي (مذهب): ۲۵، ۸۷
حیات افغاني (ک): ۱
حیات خان، ډیټي: ۱، ۱۹
خالد خان: ۶۹
خان (اشرف خان): ۵۷
خان (خوشحال خان): ۲۴ تر ۲۷، ۵۷ تر ۵۹، ۸۰.
خان جنت مکان او جنت نښان (اشرف خان): ۵۴ تر ۵۸ تر ۶۰
خانزاده (شیدا): ۴۱، ۷۰، ۸۰
خانصاحب (اشرف خان) ۶۹، ۸۱
خان عالیشان (شیدا): ۷۱، ۷۲
خان علیین مکان (خوشحال خان ختک): ۵۴، ۵۵، ۵۷، ۶۰ تر ۶۲
خان مرحوم (محمد افضل خان): ۷۶، ۷۷
ختک (ن): ۱۳، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۴۴، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷۶، ۸۰، ۸۱
خواجه محمد خان: ۷۶
خورشید جهان (ک): ۱، ۹، ۱۰
خوشال خان ختک: ب، ج، ۱ تر ۴، ۹، ۱۱، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۲۷، ۵۴، ۵۵، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱
خوشال خان (د افضل خان لمسی): ۱۰
* خیرآباد: ۶۰، ۶۵

* دکن : ۶۹
دیوان (د خوشال خان) (ک) : ۲۵
دیوان د سکندر خان (ک) : ۷۸، ۷۹
دیوان (د کاظم خان) ۵، ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۶، ۱۷،
۲۵، ۲۹، تر ۳۰، ۳۴، ۴۲، ۴۴،
۴۵، ۴۸، ۴۹ تر ۵۲، ۷۲، ۷۳، ۸۵
تر ۸۷، ۸۹ تر ۹۱
دیوان کاظم خان شیدا (دهمیش) (ک) : ۲، ۶
دیوان کاظم خان شیدا (د ډاکټر انوار الحق) :
۲، ۶
راجه رام سنګه : ۵۶
راجه نول رای : ۷۲
* رامپور : ۴، ۵، ۱۴، ۳۱، ۷۱
راورتي : ۱، ۱۲، ۱۷ تر ۱۹، ۲۳، ۴۹
رای مان سنګه دیوان : ۶۱
رحمت خان، حافظ : ۵۲
رشاد، پوهاند عبد الشکور : ۴، ۵، ۶
رښتین، پوهاند صدیق الله : ۲، ۶، ۱۱، ۱۵ تر
۱۷، ۱۹ تر ۲۱، ۲۳، ۴۸
رضا همداني : ۲، ۶
رفیع، حبیب الله : د
* روه : ۲۶، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۹ تر ۴۲
روهي ادب (ک) : ۳، ۶
د ریاست سوات کتب خانه (م) : ۵۰، ۷۲
زنځیري (لیک دود) : ۴۶
* سرای : ۵، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸، ۲۷ تر
۳۱، ۴۴، ۵۳، ۵۶، ۵۷، ۶۴، ۶۵
۷۷، ۸۰
سردار خان : ۷۴
سرفراز خان : ۴۸
سرور خان : ۷۴
* سرو میله : ۵۳، ۵۸
* سرهند شریف : ۴، ۵
سعادت خان : ۷۴
سعد الله خان : ۷۷، ۷۸، ۸۳ تر ۸۵
سعید خان : ۱۳، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۸۴
سکندر خان ختک : ۶۶، ۶۷، ۷۸، ۸۱،
۸۴، ۸۹، ۹۰
سلیم : ۷۲
سلیمان : ۳۶
* سمه : ۳۸
* سوات : ۳۸
سید پهولا : ۵۶
سید علي محمد خان نواب : ۷۱، ۷۲
سیف الله : ۱۳، ۲۰، ۶۳، ۶۴، ۸۲، ۸۴
سیف خان : وګ : سیف الله
* شاله مار : ۶۷
* شاهجهان آباد : ۵۰، ۵۱
شاهداد خان : ۷۴
* شګی : ۵۴
شوق حافظ احمد علي : ۷۱
شوکت بخارایي : ۷۲
شهامت خان : ۵۶
شهباز خان (د خوشال بابا کړوسی) : ۷۴
شهباز خان (د محبت پلار) : ۶۴
شهید خان (سعد الله خان) : ۷۷
* شیخ جیو (زیارت) ۵۸
شیدا، کاظم خان : الف، ب، ج، ۱ تر ۳۹،
۴۱، ۴۲، ۴۴ تر ۴۶، ۴۸ تر ۵۴، ۷۰ تر
۷۴، ۷۷، ۷۸، ۸۰، ۸۳، ۸۵ تر ۹۰
* شیدو : ۶۵
شیر علیخان : ۷۴ تر ۷۶، ۸۵، ۸۹، ۹۰
شیر محمد خان ګنده پور : ۱، ۹، ۱۹
* ښنایي پور : ۵۴
ښوونې او روزنې وزارت (م) : ۶
صائب تبریزي : ۷۲
* صوبه سرحد : ۲
صیف خان (هم وګ : سیف الله) : ۶۹، ۸۱،
۸۲
طائر، پروفیسر محمد نواز : ۳، ۶
ظفر خان : ۶۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

عابد خان (دخوشال خان زوی): ۵۸
عابد خان (دشهید اورور): ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸ تر ۲۰، ۴۲، ۴۳، ۵۸، ۸۵
عبید خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵
عثمان، ملا: ۵۷، ۵۸
* غالي ډېر: ۵۶
غلام معصوم (پیر): ۵
غني کشمیری: ۷۲
فارسي (ژبه): ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۸
فارغ بخاري: ۲، ۶
فتح الله: ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۴۹
فرهنګ زبان و ادبیات پشتو (ک): ۲، ۶
فقیر جمیل بېګ: ۶۳، ۸۲، ۸۳، ۹۰
فیض الله خان، نواب: ۴، ۷۱
فیض علي: ۵۰، ۷۳
قاسم بېګ: ۵۰، ۷۳
* کابل: ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۵، ۶۱، ۶۷، ۷۸، ۷۹
کابل پوهنتون (م): ۱۱، ۲۳
کابلي شاعر: ۷۳، ۸۸
کادی: ۵۷
کاظم (د سرای یوبل شاعر): ۴۴
دکاظم شیدا دیوان (دپېښوا) (ک): ۲، ۶، ۷۸
کاکاخېل، میا تقویم الحق: ۱۴
کامل، استاد دوست محمد خان مومند: ج، ۲، ۳، ۵، ۷، ۹ تر ۱۵، ۱۹، ۲۲ تر ۲۴، ۴۸، ۵۱، ۷۸، ۷۹، ۸۸، ۸۹، ۹۱
* کټهېر: ۳۰، ۳۱
دکراچۍ ملي موزیم (م): ۵۱
* کرپه: ۶۱
* کشمیر: ۴، ۶۷
کلید افغاني (انګلیسي ژباړه) (ک): ۱، ۱۸، ۱۹
* کمایون (غر): ۷۲
* کنعان: ۳۲، ۸۰
* کوز تاکال: د
ګلشن روه (ک): ۵، ۶
* ګوالیر (قلا): ۵۹، ۶۰
ګوهر: ۶۹
* لاچي: ۱۳، ۵۸، ۶۳ تر ۶۵، ۸۲، ۸۴
* لشوره: ۵۹، ۶۰
لبنکر خان: ۷۷، ۸۷
* لنګر کوټ: ۵۶
لوی خان (خوشال خان): ۵۸، ۵۹
مجمع الانساب (ک): ۷۴ تر ۷۶، ۷۸، ۷۹، ۸۲ تر ۸۶، ۸۹ تر ۹۱
محبت خان: ۶۴، ۸۲
محمد ارباب، ملک: ۶۱
محمد اشرف (د افضل خان زوی): ۱۳، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۷۷، ۸۲ تر ۸۴
محمد افضل خان: ۷۵ تر ۷۸ هم وګ: افضل خان خټک.
محمد حسن: ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۸۳، ۸۴
محمد سعید خان: ۶۳، ۶۴، ۷۷، ۸۲، ۸۴ هم وګ: سعید خان
محمد عابد: وګ: عابد خان.
محمد علي خان: ۱۰، ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۷۷، ۷۸، ۸۲ تر ۸۴
محمد عماد خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵
محمد فیض الله خان، نواب: ۸۸ هم وګ: فیض الله خان.
محمدي صاحبزاده: ۵، ۴۲، ۸۵
مرهټه (ن): ۱۰
مغل (ن): ۵۸، ۶۲، ۶۸، ۸۱
ممریز خان: ۶۱
میا عمر: ۵۲
میا غلام حیدر اخونزاده: ۵۰، ۷۳
میا محمد: ۴۹
میا محمد عمر: ۴۲ هم وګ: میا عمر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میامحمدي : ۴۲ هم وګ : محمدي صاحبزاده .
میر مینایي : ۷۰
میکنزي : ۴۹
نادر شاه : ۷۱، ۷۲، ۷۸
ناصر سرهندي : ۷۲
نامدار : ۵۳، ۶۵
نبي آخر زمان : ۷۶
نسب نامه (ک) وګ : مجمع الانساب .
* نظام پور : ۵۴، ۵۸، ۶۰، ۶۲، ۶۴
نقشبندیه (طریقه) : ۵، ۲۵، ۸۷
* نوښهر : ۵۳
نیکبخته، بي بي : ۶۳، ۸۲
* نیلاب (غابنی) : ۵۵
وږمه (مجله) : ۱۱، ۲۳
* ولی : ۲۹، ۵۳
هجري، اشرف خان : ۱، ۳، ۱۶، ۸۰، ۸۱، ۸۹ هم وګ : اشرف خان .
همیش خلیل : ۲، ۶، ۴۵، ۴۶، ۵۱، ۵۲
* هند : ۲۸، ۲۹ تر ۳۱، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۸۷
* هندوبار : ۳۱
* هندوستان : ۳۰، ۳۲، ۷۱، ۷۲، ۸۱
هندي (ن) : ۴، ۲۲
هیوادمل، زلمی : ۲، ۶
هیوز : ۱۲، ۱۷، ۱۸
۱۶۳۰ (ک) : ۲۲، ۲۳، ۷۹، ۸۹، ۹۱
یوسف : ۳۲
یونیورسټي بک ایجنسي (م) : ۵، ۶

(c) ketabton.com: The Digital Library
ARIC
B
1.237
RAF
5561

امان

د امان کتاب لخپرونو ټولنه
پېښور

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library